

התפתחות "הבית הלאומי" היהודי בארץ ישראל בתקופת השלטון הבריטי

(1918-1948)

חטיבה שלישית | התפתחות 'הבית הלאומי' היהודי בארץ ישראל בתקופת השלטון הבריטי (1918-1948)

מבוא

כתב המנדט הבריטי על ארץ ישראל, שעליו למדתם בפרק הרביעי, עדיין לא העניק בפועל בית לאומי ליהודים ובוודאי לא מדינה. עם הענקתו עמדו היישוב היהודי והתנועה הציונית בפני האתגר של מימוש האפשרות שנפתחה בפניהם על ידי כתב המנדט והשלטון הבריטי על ארץ ישראל.

כפי שנראה בפרקי חטיבה זאת (פרקים 5-9), את שלושת העשורים של השלטון הבריטי, שהעניק ליהודי ארץ ישראל אוטונומיה רחבה וסיוע בתחומים שונים, הבריטים והתנועה הציונית ניצלו לחיזוק מוסדות הנהגה, לכינון מערכת פוליטית דמוקרטית, לעלייה, להרחבת ההתיישבות, לפיתוח כלכלי, חינוכי, תרבותי ומדעי ולביסוס בטחון היישוב. תהליך זה נמשך למרות התנגדות גוברת של ערביי ארץ ישראל ולמרות נסיגה הדרגתית של בריטניה ממחויבויותיה כלפי הבית הלאומי היהודי. בתום תקופה זו היישוב היהודי גדל כמעט פי 12, מ-55,000 איש לכ-650,000, וחלקו היחסי בקרב תושבי ארץ ישראל ממערב לנהר הירדן עלה מתשיעית לשליש.

היישובים היהודיים בא"י בתקופת המנדטורית (1918-1948)

1. עיינו במפה של ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בשנת 1914 (עמ' 54) ובמפה המוצגת כאן:

- הציגו שני הבדלים ביניהן, והסבירו כיצד הבדלים אלו מבטאים את התפתחות היישוב היהודי בארץ בתקופת המנדט הבריטי?
- מה לדעתכם היו הסיבות להתפתחות זו? נמקו את תשובתכם.

התמונות שלפניכם מדגימות חלק מהתמורות שהתרחשו בתקופה זו. ציינו שלוש מהתמורות האלו.

2. רחוב אלנבי בתל אביב, 1949

1. רחוב אלנבי בתל אביב בשנות ה-20 של המאה העשרים בגלוייה של האחים אליהו

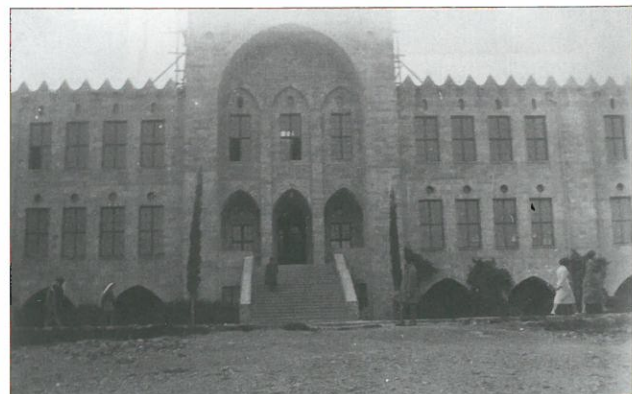
2. מכון זיו ברחובות, שממנו התפתח מכון ויצמן למדע

1. אמפיתיאטרון - האוניברסיטה העברית הר הצופים, 1934

2. ישיבת מרכז הרב - בית הרב קוק, שבו שכנה הישיבה בתחילת דרכה

3. הטכניון בשנות ה-30

הצלחת כינון הבית הלאומי לא הייתה מובנת מאליה, וכמעט שלא ניתן למצוא מפעל דומה בארצות אחרות שהיו לשטחי מנדט בריטי או צרפתי בין שתי מלחמות העולם וזכו לעצמאות לאחר מלחמת העולם השנייה. מפעל זה, שהבריטים סייעו בקידומו, מרשים גם בהשוואה לחברה הערבית בארץ ישראל שלא התפתחו בה מוסדות פוליטיים וחברתיים-כלכליים מודרניים.

לקראת תום תקופה זאת, כבר בעיצומה של השואה הנוראה שפקדה את יהודי אירופה, החלו הנהגת היישוב היהודי בארץ ישראל והתנועה הציונית, כמייצגות את יהודי ארץ ישראל ואת יהודי הגולה, לדרוש מדינה ריבונית, ולא הסתפקו עוד בהקמת 'בית לאומי'. דרישה זאת נתקלה בהתנגדות עזה של ערביי ארץ ישראל ובהתנגדות של בריטניה, אשר נחלשה מאוד במהלך מלחמת העולם השנייה ונזקקה לערבים לשיקום מעמדה ולהצלת האימפריה השוקעת שלה. מאבק צבאי, הסברתי ומדיני שנמשך כחמש שנים הוביל להחלטת עצרת האומות המאוחדות ב-1947 על הקמת מדינה יהודית בחלק מארץ ישראל, וכך התקרבו יהודי ארץ ישראל והתנועה הציונית ליעד של הקמת מדינה יהודית. על המאבק שהיה כרוך בדרך למימוש החלטה זאת תלמדו בחטיבה הרביעית של ספר הלימוד.

במבט לאחור ניתן לראות בתקופה זאת את התקופה שבה עוצב אופיו של היישוב היהודי בארץ ישראל למשך שנים רבות. לכן יש המכנים את תקופת המנדט הבריטי על ארץ ישראל תקופת 'המדינה שבדרך'.

פרק חמישי

מוסדות היישוב היהודי בתקופת המנדט

מבוא

חלק מפעולותיו של שלטון המנדט הבריטי לפיתוח הארץ (שעל חלקן למדתם בפרק השני), היה גם כינון מוסדות לאומיים של העם היהודי בארץ ישראל. מוסדות שבהמשך ייהפכו למוסדות השלטון המרכזיים של מדינת ישראל. בפרק זה נלמד על המוסדות הלאומיים שהוקמו בתקופת המנדט, הן של היישוב היהודי בארץ ישראל והן של התנועה הציונית, ועל הגושים הפוליטיים שפעלו בה.

שאלה מנחה לפרק: מה היו דרכי מימוש האוטונומיה היהודית בארץ ישראל בתקופת המנדט?

סעיפי הפרק:

סעיף א': מוסדות השלטון האוטונומי של 'הבית הלאומי'

סעיף ב': כינון שיטת בחירות דמוקרטיות

מושגים מרכזיים:

- כנסת ישראל
- אספת הנבחרים
- הוועד הלאומי
- הרבנות הראשית
- התאחדות הספרדים
- ועדי הקהילות
- הסוכנות היהודית
- אחדות העבודה
- מפא"י
- המפלגה הרבידיוניסטית
- הצה"ר
- הפועל המזרחי
- המזרחי

סעיף א. מוסדות השלטון האוטונומי של 'הבית הלאומי'

שאלה מנחה לסעיף: מה הם מאפייני מוסדות השלטון האוטונומי של 'הבית הלאומי'?

1א. מוסדות היישוב היהודי

על פי הסעיף השני של כתב המנדט:

בעל המנדט יהיה אחראי ליצור בארץ תנאים פוליטיים, מנהליים וכלכליים, אשר יבטיחו את הקמת הבית הלאומי היהודי [...] ואת פיתוחם של מוסדות עצמאיים, וכן את שמירת הזכויות האזרחיות והדתיות של כל תושבי פלשתינה, ללא הבדל גזע ודת.

כדי לבצע את הוראות סעיף זה, החליטו הבריטים לארגן את היהודים והערבים כעדות אתניות-דתיות, ולהקים לשניהם מוסדות מתאימים נפרדים. בכך המשיכו את נוהג קודמיהם, העות'מאניים.

ב-1920 נוסדה **כנסת ישראל**, הכינוי הרשמי של הארגון המייצג של היישוב היהודי בארץ. כנסת ישראל הייתה ארגון וולונטרי [שהחברות בו היא מרצונו החופשי של האדם] ודמוקרטי, וכל יהודי ארץ ישראל מגיל 20 ומעלה יכלו להיות חברים בה ונהנו מזכות בחירה מגיל 25. האופי הוולונטרי של כנסת ישראל פגע בה פעמיים. פעם אחת, כשחוגים שלא היו שותפים בה התנגדו לה. פעם שנייה, כי אופייה הוולונטרי של כנסת ישראל מנע ממנה הטלת מסים על הציבור, ועל כן היא הייתה תלויה מבחינה כספית בהסתדרות הציונית הכללית. תלות זאת פגעה ביכולת פעילותה.

נוסף לכך, הקבוצות הרבות שמהם הייתה מורכבת אספת הנבחרים (ראו להלן) החלישו את כוחה כמנהיגת היישוב, שכן בכל ויכוח יכלה אחת מהקבוצות לפרוש וליצור מוסדות עצמאיים משלה. עם זאת, רוב הקבוצות שחברו בה היו מאוחדות ברצון לבנות מדינה אחת, ועל כן התאמצו להגיע להבנות ולהסכמים ולהתנהל בדרך דמוקרטית.

בשנת 1927 קיבלה כנסת ישראל הכרה רשמית מידי הבריטים. קיומה של כנסת ישראל היה הישג משמעותי ליישוב המתפתח, שכן בזכות זאת הוא הוכר כמעין ישות מדינית. כמו כן היא הייתה בסיס למדינת ישראל העתידה לקום.

מוסדות כנסת ישראל היו **אספת הנבחרים והוועד הלאומי**, ולצדם ניצב מוסד **הרבנות הראשית**.

אספת הנבחרים ייצגה כלפי השלטון הבריטי את המפלגות והזרמים הפוליטיים הקיימים אז בארץ, והייתה כעין רשות מחוקקת אשר דנה ומחליטה בענייני הפנים של היישוב. ב-1920 נערכו הבחירות הראשונות של כנסת ישראל לאספת הנבחרים, כאשר כל בוחר מצביע בעד

מפלגתו וכל מפלגה מקבלת את מספר המקומות של נציגיה על פי מספר הקולות שקיבלה בבחירות. האספה הייתה אמורה להיבחר כל ארבע שנים, אך עד להקמת המדינה התקיימו בחירות לאספה רק עוד שלוש פעמים - 1925, 1931 ו-1944 - וגם אחרי הבחירות היא התכנסה לעתים רחוקות בלבד.

אספת הנבחרים בחרה מתוך חבריה **ועד לאומי**, שהיה כעין הרשות המבצעת, שהוציא אל הפועל את החלטות אספת הנבחרים וניהל באופן שוטף את ענייני היישוב. הוועד הלאומי תפקד כממשלה: הוציא לפועל את החלטות אספת הנבחרים, ערך את התקציב השנתי, התאסף כדי לדון בנושאים שעלו על הפרק באופן שוטף וטיפל בכל ענייני החינוך, התרבות, הסעד, הבריאות ושירותי הדת ביישוב.

כנסת ישראל בארץ ישראל

אל הצבור

הננו מביאים לידיעת הצבור העברי בירושלים כי נמצאו מאפיות למצות אשר עברו על אזהרת הרבנות הראשית לארץ ישראל ולא הדביקו על קופסאות המצות שהוצאו על ידן את הבול:

"כשר לפסח בהשגחת הרבנות הראשית מס המצות שולם"

עיי"כ הוציאו את עצמן מן הכלל מתחת השגחת הרבנות הראשית לארץ ישראל

הצבור העברי בירושלים נדרש להקפיד ולקנות מצות הנשאות ארץ **בול הכשרות**.

ידע ויחזר כל איש מישראל שבשלמו את מס המצות הוא מסיע לקיים את רהמנהג רהעתיק בישראל לחלק "קמחא דפסחא" לזקוקים ומקים את ארגונה ואחדותה של כנסת ישראל.

עשיק י"א ניסן ת"ש.

ועד הקהילה העברית בירושלים.

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

כנסת ישראל ניסתה להטיל על תושבי היישוב היהודי מסים שונים, כמו 'מס המצות', מס שהוטל על כל מוכר מצות (כמו מע"מ).

על פי המודעה, מה מידת כוחה וסמכותה של כנסת ישראל? מה הסיבות לכך?

לצד כנסת ישראל ומוסדותיה פעלו **ועדי הקהילות**, שהיו ארגוני הקהילה היחידים שהוכרו בידי ממשלת המנדט. ועדי הקהילות היו ועד נבחר מכל קהילה וניהלו את ענייניה השונים. יישוב שבו גרים שלושים יהודים ומעלה או יישוב מעורב (שבו התגוררו לא רק יהודים) שלמעלה משלושת רבעי תושביו יהודיים נחשב לקהילה. ועדי הקהילות היו כפופים לוועד הלאומי של כנסת ישראל, וכך ביססו את כוחם. עם זאת, ועדי הקהילות, בניגוד לוועד הלאומי, יכלו לגבות מסים ולכפות את החלטותיהם על תושבי קהילתם.

בשנת 1921 הוקם מוסד 'הרבנות הראשית' כמוסד הדתי העליון של כנסת ישראל. בראש הרבנות הראשית כיהנו שני רבנים: אשכנזי וספרדי. הראשונים שכיהנו בתפקיד היו הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הרב האשכנזי, והרב יעקב מאיר, הרב הספרדי ('הראשון לציון'). ההכרה של המנדט הבריטי בראש העדה הדתית הייתה המשך להכרה שממנה נהנתה הנהגה זו בימי השלטון העות'מאני. אך בניגוד לעות'מאנים, הבריטים הכירו גם בעדה האשכנזית ובמנהיגה הדתי ולא רק בעדה הספרדית ובחכם באשי כמנהיג רשמי.

מלבד הרבנות הראשית, נבחרה גם **מועצת הרבנות הראשית**, שהורכבה, נוסף לשני הרבנים הראשיים, משלושה רבנים אשכנזיים ושלושה רבנים ספרדיים, ואליהם נוספו שלושה אנשים שאינם רבנים, במעמד של יועצים. הגוף הבוחר את הרבנים הראשיים ואת מועצת הרבנות הראשית כלל את נציגי הציבור הדתי והכללי. זאת על סמך הטענה שלכלל הציבור, הנוקק לשירותי הרבנות, יש זכות להיות שותף בבחירתה.

הרב יעקב מאיר (1856-1939, תרט"ז-תרצ"ט) - נולד בירושלים. היה שד"ר בשנים 1882-1887 בבוכרה, צפון אפריקה ואלג'יר. בשנת 1906 התמנה לרבה של ירושלים אך התפטר בגלל המתנגדים למינויו בשל קרבתו לציונות. בשנים 1907-1919 היה רבה של סלוניקי שביוון, שם אבדו מרבית כתבי היד שלו בעקבות שריפה שפגעה בקהילה. משנת 1921 היה הראשון לציון, הרב הראשי הספרדי בארץ ישראל.

לגופים וציבורים שונים בארץ וביישוב היהודי היו רצונות ומטרות שונות ביחס לרבנות הראשית. הבריטים התייחסו לרבנות הראשית כאל מוסד המייצג של היהודים בארץ, כדי להעניק לה צביון של עדה אתנית-דתית בלבד ולא פוליטית, כנהוג בבריטניה עצמה. זאת במטרה ליצור יחסים רגועים בין שתי העדות האתניות-דתיות שבארץ, היהודית והערבית (הכוללת מוסלמים ונוצרים). * הרב קוק שאף למצב דומה, אך מסיבות אחרות: הוא רצה שהרבנות, כמוסד דתי לאומי, תהיה הגוף המאחד בין כל הכוחות בארץ, ותעצב את דמות היישוב בכל התחומים. לעומת זאת, הציבור החילוני לא ראה ברבנות גורם מרכזי בחיי היישוב, והעדיף שכוחה יהיה מוגבל לשירותי דת בלבד.

בסופו של דבר, פעלה הרבנות בעיקר בתחום עיצוב צביון החיים היהודיים ביישוב: הימנעות מעבודה בשבת, רישום ועריכת נישואין וגירושין, השגחה על כשרות, מינוי רבנים, דיינים ושוחטים, והקמת מועצות דתיות לצורך שירותי דת בכל הקהילות בארץ.

* בארץ היו גם עדות נוספות, כמו למשל נוצרים שהגיעו לארץ מארצות אירופה השונות, ארמנים או צ'רקסים, אך קבוצות אלה בלטו פחות בסכסוך.

הרבנות הראשית - ייעודה ומעמדה

אם שאלת כבוד הרבנות היא שאלה חשובה בחיינו הכלליים, גם בארצות הגולה ובכל הזמנים - על אחת כמה וכמה כי שאלה זו דורשת תשומת לב מיוחדת פה בארצנו ובימינו. בזמננו זה ובתקופה שאנו חיים בה, ימי התסיסה של התחיה הלאומית, הרי שאלת הרבנות היא ממש שאלת החיים לאומתנו. אין אנו יכולים לצייר לנו אופן של תחיה לאומית גמורה ומתוקנת בארצנו, אם זה החלק החשוב של העבודה הלאומית המסור בידי הרבנות לא ישוכלל ולא ישופר על ידי תחיה ניכרת. [...] הלא זהו הד קול הגבואה המובטחת: "ואשיבה שופטך כבראשונה ויועצך כבתחלה" (ישעיה א, כו).

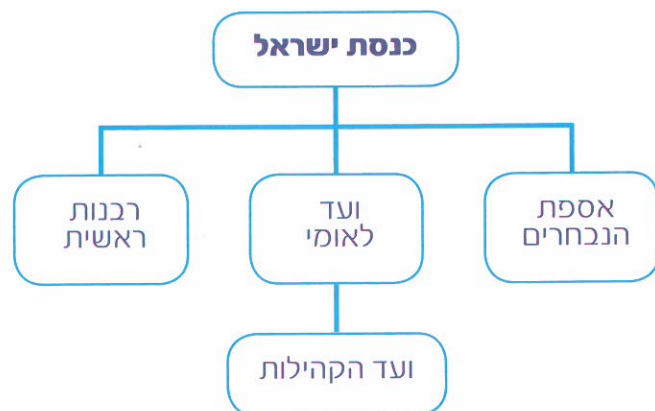
[...] הכוחות הסגוליים והממשיים של הדיינות, ההוראה, הדרשנות, ההשכלה והספרות מוכרחים להתאחד בידי הרבנות בתור אגודה אחת. הרבנים צריכים לעמוד על מרום הפסגה של תחית האומה ולהיות עמלים עם הצבור בכל פנות החיים של הבנין ושל היצירה הלאומית; ההשפעה של דבר ה' מוכרחת להיות מתפשטת על כל החיים, מבלי לתת מקום להצבור לחשוב כי הרבנות היא רק חלקו של איזה סוג מיוחד, נחלתה של איזו מפלגה מיוחדת.

(הרב קוק, "כבוד הרבנות" בתוך: מאמרי הראי"ה, התשד"ם, עמ' 52-53)

1. על פי הרב קוק, מהו הקשר בין מוסד הרבנות לבין המפעל הציוני?

2. על פי הרב קוק, מהו ייעודה של הרבנות בארץ ישראל? הביאו סימוכין לכך מקטע המקור.

מוסדות השלטון האוטונומי של 'הבית הלאומי':

* ראו מסורת ומהפכות עמ' 273-274.

2X. מוסדות התנועה הציונית

ההסתדרות הציונית הוקמה ב-1897 בקונגרס הציוני הראשון* במטרה להקים מדינה לעם היהודי. ההסתדרות פעלה במישורים המדיני, התרבותי והמעשי, וראתה עצמה כגוף המייצג של העם היהודי. עם השנים הצטרפו עוד ועוד יהודים להיות חברים בהסתדרות, וההסתדרות הלכה והתעצמה.

גם המנדט הבריטי עצמו נתן מעמד נכבד למוסדות התנועה הציונית. בכתב המנדט נזכרה ההסתדרות הציונית כמוסד שתפקידו לייצג את כל העם היהודי ולפעול עם ממשלת המנדט למען הקמת הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל.

סעיף 4 מתוך כתב המנדט

נציגות מתאימה של היהודים ('סוכנות יהודית') תוכר כמוסד ציבורי, שתעודתה תהיה לייצג לממשלת ארץ-ישראל ולפעול יחד אתה בעניינים כלכליים חברתיים ואחרים, עד כמה שהללו נוגעים להקמת הבית הלאומי היהודי ולענייני היישוב היהודי בארץ, וכן לסייע ולקחת חלק בהתפתחות הארץ, תמיד תחת השגחתה של ממשלת המנדט. ההסתדרות הציונית, כל זמן שהיא לדעת בעל המנדט מסודרת ומיוסדת באופן מתאים, תחשב לנציגות כזו. היא תנקוט אמצעים, מתוך התייעצות עם ממשלת הוד מלכותו מלך בריטניה הגדולה כדי להבטיח את השתתפותם של כל היהודים הרוצים לעזור בהקמת הבית הלאומי היהודי.

[בתוך: קובץ מסמכים בתולדות המדינה 1897-1979, ירושלים תשמ"א, עמ' 24]

1. על פי כתב המנדט, מה הם תפקידיה של הסוכנות היהודית?
2. על פי כתב המנדט, מה הם התנאים לשיתוף הפעולה בין שלטון המנדט בארץ לבין הסוכנות היהודית?

עד שנת 1929 מילאה ההסתדרות הציונית את התפקיד שתואר בכתב המנדט, מבלי להקים ארגון נפרד המיועד לשם כך, אז היא הקימה את **הסוכנות היהודית המורחבת**. הגדרתה כארגון נפרד אפשרה גם ליהודים שאינם ציוניים להשתתף בה (ומכאן שמה 'הסוכנות היהודית המורחבת') ולתמוך בהתפתחות היישוב היהודי בארץ. למעשה, הסוכנות היהודית המורחבת הייתה מעין זרוע מבצעת של ההסתדרות הציונית. הסוכנות הייתה מעורבת בכל תחומי החיים של היישוב היהודי בארץ, ובעיקר בענייני עלייה וקליטה, חינוך, גיוס כספים מיהודי העולם, ייצוג היישוב היהודי והתנועה הציונית בעולם ובתיווך בין היישוב היהודי לשלטון המנדט הבריטי.

כוחה של הסוכנות היה גדול. היא הוכרה בטופס המנדט, שהיה מסמך בין לאומי, הייתה המוסד המייצג של היישוב היהודי המתפתח בארץ בעיני העולם, ושימשה ארגון גג מורחב המאחד יהודים ציוניים ולא ציוניים תחת המטרה לפתח את ההתיישבות היהודית בארץ. נשיאה הראשון של הסוכנות היהודית היה **חיים ויצמן**, שלאחר מכן היה גם הנשיא הראשון של מדינת ישראל.

סמלה העדכני של הסוכנות היהודית הקיים עד היום. עם הקמת המדינה הועברו כל תפקידי ניהול המדינה לממשלת ישראל, והסוכנות היהודית עברה לפעילות הכוללת: עידוד עלייה, סיוע בתהליך קליטת העולים בארץ, חינוך יהודי-ציוני בקהילות העולם, שמירת קשר עם יהדות העולם וחיזוק החברה היהודית בישראל.

בניין ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית ברחוב קינג ג'ורג' בירושלים. בנייתו החלה ב-1928, והוא משכנה של הסוכנות עד היום.

כך למעשה, פעלו זה לצד זה מוסדות היישוב היהודי ומוסדות התנועה הציונית כמוסדות הנהגה של האוטונומיה היהודית בארץ ישראל, הבית הלאומי היהודי.

ההנהגה המשותפת של מוסדות היישוב ומוסדות התנועה הציונית גרמה ליחסים מורכבים, כאשר לעתים התגלעו ביניהם מחלוקות על אינטרסים מנוגדים של שתי הקבוצות שהרכיבו את התנועה הציונית: יהודי העולם והיישוב היהודי בארץ ישראל. אמנם שניהם חפצו במציאת פתרון לבעיית היהודים בעולם ובבניין הבית הלאומי בארץ ישראל, אך השאלה הייתה מהי הדרך הנכונה לעשות זאת. למשל, האם עלייה חופשית בלתי מבוקרת תפגע בהתפתחותו של הבית הלאומי, שאינו מבוסס דיו, או האם דווקא הדאגה לחוסנו של הבית הלאומי בארץ באה על חשבון סיוע ליהודים בעולם הנמצאים בסכנה וחפצים למצוא מפלט?

מחלוקות אלו הצריכו חלוקת תחומי פעילות ביניהם. ככלל, ניתן לומר שמוסדות היישוב דאגו לצרכים השוטפים של תושביה היהודיים של ארץ ישראל כגון: ענייני חינוך, תרבות, סעד ודת, וכן ייצגו את היישוב בפני שלטונות המנדט הבריטי בארץ. לעומתם, מוסדות התנועה הציונית עסקו בסיוע לעלייה לארץ ובהתיישבות בה, ובייצוג התנועה הציונית בפני הממשלה הבריטית בלונדון.

עם זאת, מוסדות התנועה הציונית נהנו מהבכורה והיו בעלי השפעה רבה יותר. ראשית, משום שכנסת ישראל נזקקה לסיוע מהתנועה הציונית, כי החברות בה וההישמעות להחלטותיה הייתה וולונטרית. ושנית, מכיוון שמוסדות התנועה הציונית ייצגו את כלל היהודים בארץ ובעולם, הם היו גם בעלי השפעה רבה יותר. ואכן, משקמה המדינה, עמדו בראשה בדרך כלל אישים אשר מילאו לפני כן תפקידים במוסדות התנועה הציונית והסוכנות היהודית, ופחות אנשים שמילאו תפקידים במוסדות היישוב היהודי בארץ ישראל.

לסיכום הסעיף:

בתקופת המנדט הבריטי התמסד הישוב היהודי בארץ על ידי כינון מוסדות השלטון האוטונומי של 'הבית הלאומי', אשר ניהלו את ענייניו השוטפים של היישוב. כינויו של היישוב היהודי המאורגן היה **כנסת ישראל**. חברי כנסת ישראל בחרו את **אספת הנבחרים**, שחבריה בחרו מתוכה את **הוועד הלאומי**, שתפקד כעין ממשלה שהוציאה אל הפועל את החלטות אספת הנבחרים. הוועד ניהל באופן שוטף את ענייני היישוב וייצג אותו לפני שלטונות המנדט הבריטי. לצדה של אספת הנבחרים ניהלו **ועדי הקהילות** את היישובים היהודיים ואת הקהילות היהודיות ביישובים מעורבים. **הרבנות הראשית** דאגה לכל ענייני הדת וניתן לה מעמד נכבד יחסית מתוקף רצונם של הבריטים לראות ביהודים עדה דתית.

למרות זאת, לכנסת ישראל לא הייתה יכולת הנהגה מלאה של היישוב, מכיוון שלא היה בסמכותה לחייב את היהודים בארץ להצטרף אליה או להישמע להחלטותיה, והיא אף לא יכלה להטיל מסי חובה ולא הייתה לה עצמאות כלכלית. משום כך, היא הייתה תלויה מבחינות רבות במוסדות התנועה הציונית, שהייתה ותיקה ומבוססת ממנה בהרבה ונהנתה ממעמד בכורה.

למוסדות התנועה הציונית היה חלק מרכזי בסיוע לבניין המדינה שבדרך: הסוכנות היהודית המורחבת, ולפניה ההסתדרות הציונית, ייצגו את ענייני היישוב היהודי בפני ממשלת המנדט הבריטי ובעיני העולם. **הסוכנות היהודית המורחבת** עסקה בכל תחומי החיים של היישוב בארץ, והייתה אחראית על קידום הבית הלאומי.

הכפילות המוסדית ביטאה למעשה את האינטרסים של שתי הקבוצות שהרכיבו את התנועה הציונית: יהודי העולם והיישוב היהודי בארץ ישראל, אינטרסים שלא תמיד עלו בקנה אחד.

סעיף ב. כינון שיטת בחירות דמוקרטיות

שאלה מנחה לסעיף: כיצד תראה שיטת הבחירות הדמוקרטית לחישוב האוכלוסייה היהודית?

11. האופי הדמוקרטי של היישוב - המאבק על זכות הבחירה לנשים

למדנו כי כל יהודי החבר בכנסת ישראל מעל גיל 20 היה יכול לבחור את נציגיו למוסדות הנהגת היישוב ולהיבחר אליהן מגיל 25. למרות שחלק מהעולים הגיעו ממדינות לא דמוקרטיות, ההתנהלות הדמוקרטית של היישוב הייתה לכאורה מובנת מאליה לאנשי היישוב: הקהילות היהודיות בגולה התנהלו בדרך דמוקרטית או דמוקרטית למחצה, מוסדות התנועה הציונית התנהלו באופן דמוקרטי מאז הקמתה* וגם השלטון הבריטי ששלט בארץ התנהל בצורה דמוקרטית.

* ראו מסורת ומהפכות עמ' 274.

עם זאת, לקראת הבחירות הראשונות לאספת הנבחרים ב-1920 (תר"פ) ניטש מאבק מר על נתינת זכות הבחירה לנשים. ביישוב בארץ מעמדן של הנשים היה בתהליכי שינוי, אך עדיין הן לא הגיעו לשוויון מוחלט (ראו לעיל עמ' 94-97). כמו כן, זכות הבחירה לנשים לא הייתה מובנת מאליה גם במדינות העולם המתקדמות*, זאת בניגוד לתנועה הציונית, שבה זכו הנשים לזכות בחירה והיבחרות כבר בראשית התנועה.

רבים מבני היישוב החדש דרשו לאפשר לנשים לבחור ולהיבחר. לעומתם, היישוב הישן התנגד למתן זכות בחירה לנשים, שכן לדעתם זה מנוגד לצניעותה ולמהות תפקידה הפרטי והמשפחתי של האישה ש"כל כבודה בת מלך פנימה".

באשר לתנועת המזרחי, רוב חבריה בחוץ לארץ תמכו במתן זכות בחירה לנשים. בארץ ישראל המצב היה שונה. אמנם רוב חברי המזרחי לא ראה בכך בעיה הלכתית וסבר שהמניעים להתנגדות היישוב הישן היו פוליטיים. אך המזרחי בארץ תמך בעמדת היישוב הישן כדי לא לפגוע יתר על המידה ביחסיו עם אנשי היישוב הישן. הוא גם חשש לאבד את תמיכת רוב היהודים בארץ, שלדעתו היה אז דתי, במקרה שנשים אכן יצביעו והיישוב הישן יחרים את הבחירות.

זכות הבחירה לנשים

מקור א - עמדת הרב קוק (מכתב מ"א בתשרי תר"פ)

הנה בדבר הדין [=הזה] אין לי מה להוסיף על דברי הרבנים שקדמוני בתורה בנביאים ובכתובים, בהלכה ובאגדה, הננו שומעים קול אחד, שחובת עבודת הצבור הקבוצה מוטלת היא על הגברים, "שהאיש דרכו לכבש ואין האשה דרכה לכבש", ושתפקידים של משרה, של משפט ושל עדות, אינם שייכים לה, וכל כבודה היא פנימה. וההשתדלות למנוע את תערובות המינים בקבוצים היא כחוט חורז במהלך התורה בכללה. וממילא ודאי שנגד הדין היא כל התחדשות של הנהגה צבורית המביאה בהכרח לידי התערבות של המינים בהמון, בקבוצה ובמסבה אחת, במהלך החיים התדיריים של הכלל.

[...] וכדאי הדבר להבליט, שאנו צועדים את צעדי גאולתנו, לא על מנת להיות דוקא תלמידים של התרבות האירופית, שלפחות במה שנוגע למוסר ולטהרת המדות פשטה את הרגל, על דעת כל המבקרים העמוקים שאינם מתפחדים ממראה וגובה קומתה, אלא על מנת להשמיץ עוד לעולם כולו את אמתנו הרעננה הקדושה והבהירה כפי מה שהיא תשאב ממקורנו פנימה. וראוי לנו ללכת על כל פנים, בפינה זו, קוממיות בשעה הגדולה של הצורך להבלטת צביונו הלאומי בחיינו החברותיים על אדמתנו. ובטוחים נוכל להיות שזה העוז יתן לנו כבוד בעולם הרבה יותר ממה שעלול לתן לנו כל חקוי חיצוני הבא על פי רוב מתוך חולשה פנימית.

* ראו מסורת ומהפכות עמ' 65.

אמנם על דבר האידיאל בודאי טבוע הוא עמוק בנשמתנו האידיאל של הנקיון מכל חטא, וכשיצא האידיאל הזה מן הכח אל הפועל, אז יטהר העולם וימצאו אז דרכים ישרים ובטוחים לפעולתה והשפעתה הטהורה, העדינה והקדושה, של האשה, האם בישראל, בחיים בכלל ובפרט, בשלמות ההשפעה וההתאמה אל ערכה הפנימי המיוחד, במלוי החזון, כל אשת חיל עטרת בעלה. אבל חזון עתיד זה איננו מושקף עדין כלל בחיי התרבות הזמניים שהם רקובים מבפנים, אף על פי שהם מוגהצים מבחוץ. וכל צעד של פזיזות שאנחנו עושים במהלך החיים הכלליים שלנו מבלי להתחשב עם השקפתנו על ערך האשה בהווה ובעתיד המוטבעת עמוק ברוחנו, איננו כי אם מעכב את המהלך האידיאלי הזה.

[בתוך: מאמרי הראיה, ירושלים התשד"ם, עמ' 189-191]

מקור ב - עמדת הרב עוזיאל

תשובה זו כתבתי בשעתה לשם ברור הלכה לעצמי, ולא רציתי לפרסמה ולהורות בשאלה זאת הלכה למעשה, אולם עתה אחרי ששאלה זאת נפתרה מאליה מצאתי לטוב לפרסמה משום יגדיל תורה. שאלה זאת הייתה לסלע המחלקת בארץ ישראל ומפניה הודעוזה ארץ ישראל כולה [...]

[בנוגע לזכות הבחירה לנשים] אין הדעת מקבלת לשלול מהנשים זכות אישית זאת, כי הלא בבחירות אלה מרכיבים אנו אלופים לראשינו ונותנים יפוי כח לנבחרינו לדבר בשמנו, לסדר את עניני ישובנו ולהטיל מסים על רכושנו, והנשים בדרך ישר או בדרך אי-ישר מקבלות עליהן מרותן של נבחרים אלה, ונשמעות להוראותיהן וחקיהן הצבוריים והלאומיים, ואיך אפשר לתפוס החבל בשני ראשין: להטיל עליהן החובה המשמעתית של נבחרים העם, ולשלול מהן זכות בחירתן? ואם יאמרו לנו להוציאן מכלל הבוחרים מפני שדעתן קלות ואינן יודעות לבחור בראויים לעמוד בראש הצבור, אף אנו נאמר: אם כן נוציא מכלל הבוחרים גם את האנשים שהם קלי הדעת שלא יחסרו לעולם מקרב הארץ, ואולם המציאות מטפחת על פנינו ומראה לנו שגם בעבר וגם בתקופתנו זאת, נשים בנות השכלה ודעת הן כאנשים, לישא וליתן למכור ולקנות ולנהל את עניניהן באופן הכי טוב, והאם נשמע כדבר הזה שממנים אפוסטרופסים על אישה גדולה שלא מדעתה? ומ"ש [ומה שאמרו] רז"ל [=רבותינו זיכרונם לברכה] דעתן קלות (שבת ל"ג וקדושין פ') יש לו מובן אחר לגמרי [...] ומפורש אמרו רז"ל: "ויבן ה' את הצלע, מלמד שנתן הקב"ה בינה יתירה לאישה" (גדה מ"ח) [...] בכך אחרי שלא מצאנו שום רמז לאיסור זה, אין אני מוצא שום צד של זכות להתנגד או אפילו לסרב לשאלה [...] שאין צד איסור בדבר, והמניעה מלשתפם תהיה להם לעלבון והונאה, בודאי שכגון זה צריכים אנו לתת להן זכותן [...]

[ובנוגע לזכות האשה להיבחר] אמנם מצאנו לכאורה אסור מפורש [...] למד הרמב"ם: "אין מעמידים אישה במלכות, שנאמר: עליך מלך, ולא מלכה. וכן כל משימות שבישראל אין ממנים בהם אלא איש ולא אישה" [...] אך לא נאמרה הלכה זאת אלא במנוי הנעשה על ידי סנהדרין, אבל בשאלתנו אין כאן מנוי אלא קבלה, שעל ידי הבחירות מכריע

רוב הקהל את דעתו הסכמתו ואמונו לאותם הנבחרים, שהם יהיו באי כחו לפקח על כל עניניהם הצבוריים, ועל זה אפילו הרמב"ם מודה שאין כאן שום שמץ של אסור [...]

אולם עדין נשאר מקום לפקפק ולומר, שאמנם מצד ההלכה מועלת הקבלה ויכולים לבחור בה מדין קבלוה עליהם, אבל מצד המוסר וגדר הצניעות, אולי יש איסור בדבר [...] [אבל] המוסר והתורה הם דבר אחד וגם בזה יש לומר שאחר שלמדנו שלא אסרה תורה אלא בדרך מנוי, מזה יוצא שאין לאסור משום פריצות, ולו היה מקום לאסור מפני הצניעות לא הייתה התורה מתרת. ובכל זאת כדי להיות מתונים בדין נתבונן על הדבר גם מנקודת השקפה זו, ונראה, אם בכגון זה יש חשש לפריצות. הסברא נותנת לומר דבכל כנסיה רצינית ושיחה מועילה אין בה משום פריצות, וכל יום ויום האנשים נפגשים עם הנשים במשא ומתן מסחרי, ונושאים ונותנים, ובכל זאת אין שום פרץ ושום צוחה. ואפילו היותר פרוצים בעריות, לא ירהרו באיסור בשעה שעוסקים ברצינות במסחרם. ולא אמרו רבותינו "אל תרבה שיחה עם האישה" (אבות א, ה) אלא בשיחה בטלה שלא לצורך, ושיחה כזאת היא הגוררת עון, אבל לא שיחה של כוח בענינים חשובים וצבוריים; ואין הישיבה במחיצה וכפיפה אחת לשם עבודת הצבור, שהיא עבודת הקדש, מרגילה לעבירה, ומביאה לידי קלות ראש, וכל ישראל, האנשים והנשים, קדושים הם, ואינם חשודים בפריצת גדר הצניעות והמוסר.

(הרב ב"צ עוזיאל, שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן כד)

1. עיינו בעמדת הרב קוק במקור א' והשיבו:

א. לפי דברי הרב קוק, מדוע אסור שהאישה תשתתף בבחירות?

ב. לדעתכם, האם יש בדבריו משום פגיעה בכבוד האישה? התייחסו גם לפסקה האחרונה בדבריו.

2. עיינו בדברי הרב עוזיאל במקור ב' והשיבו:

א. מדוע הרב עוזיאל מחייב את מתן זכות הבחירה לנשים?

ב. כיצד הרב עוזיאל מתיר גם את זכות האשה להיבחר?

ג. כיצד הצליח הרב עוזיאל לחדש תוך שמירה על המסורת?

3. הסבירו כיצד באה עמדתה המורכבת של המזרחי בארץ ישראל לידי ביטוי בתשובת הרב עוזיאל, שתמך בתנועת המזרחי.

4. האם ניתן לראות במחלוקת בין הרב קוק לבין הרב עוזיאל הד למחלוקת בין רבני אירופה לרבני ארצות האסלאם ביחס לדרך הנכונה להתמודד עם המודרנה (ראו מסורת ומהפכות, עמ' 240-241)? נמקו את תשובותיכם.

בסופו של דבר, במערכת הבחירות הראשונה לאספת הנבחרים נשים יכלו לבחור ולהיבחר אך למתנגדי זכות ההצבעה לנשים אפשרו להצביע בקלפיות נפרדות מאלו של כלל היישוב היהודי, בהן הצביעו רק גברים - וכל קול נחשב כשניים. אך ממערכת הבחירות השנייה לאספת הנבחרים (1925) בוטל הסדר זה. מסיבה זו ועוד נוספות פרשו חלק מהמתנגדים מארגון כנסת ישראל.

המערכה על זכות הבחירה לאישה הייתה סמל למאבק על צביון היישוב, "בין חברה המעוגנת במסורת היהודית לבין חברה המבקשת להשתית את אורחות חייה על אידיאות של החברה המערבית המודרנית, על צדק סוציאלי, דמוקרטיה ושוויון בין המינים" (מנחם פרידמן, חברה ודת, ירושלים תשל"ח, עמ' 146).

22. המפה הפוליטית של היישוב

בבחירות לאספת הנבחרים של כנסת ישראל השתתפו רשימות מועמדים רבות של מפלגות וארגונים אשר ייצגו מגוון אוכלוסיות (נשים, עדות, ענפים כלכליים ועוד) ורעיונות אידיאולוגיים.

המפלגות, שחלקן היו סניפים של מפלגות שקמו בחוץ לארץ, נחלקו ביניהן בשאלות רבות ומהותיות על בניין הארץ: מהי הדרך הנכונה לממש את החזון הציוני? * מהו האופי הרצוי ליישוב היהודי ההולך ונבנה? מהי הדרך הנכונה לפעול לבניין הארץ? כיצד צריך להתייחס לבריטים ולערבים? וכיצד יש לעצב את הכלכלה והחברה?

ההשתייכות למפלגה הייתה משמעותית מאוד לחבריה משום שחלק מן המפלגות סייעו ישירות לחבריהן - ורק לחבריהן - בנתינת שירותים שונים באמצעות מוסדות שהקימו, כמו קופות חולים, לשכות עבודה, בנקים ותנועות נוער. סיוע זה היה משמעותי לרבים שהתקשו להסתפק בסיוע ובשירותים של המנדט הבריטי, מוסדות היישוב היהודי וגופים ציבוריים ופרטיים שפעלו ביישוב היהודי.

נהוג לסווג את המפלגות הרבות לארבעה גושים [=קבוצות] פוליטיים מרכזיים, שלהם רב המשותף על המפריד ביניהם: הגוש הפועלי, הגוש הדתי, הגוש האזרחי והגוש העדתי. נציג כעת גושים אלו:

גוש הפועלים

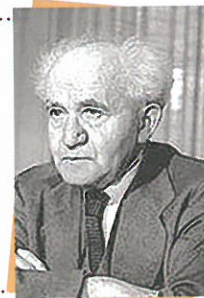
גוש הפועלים חתר ליצור חברה סוציאליסטית בארץ ישראל, חברה כפרית המבוססת על שוויוניות ועבודה חקלאית. גוש הפועלים גם הגן על זכויות הפועלים בארץ. לשיטתו, הקמת חברה זו צריכה להיות בדרך לאומית ולא פרטית, כלומר, באמצעות הכסף הלאומי ולא באמצעות רכישת קרקעות פרטיות והתפתחות עצמאית.

גוש הפועלים דגל בדרך כלל בשיתוף פעולה עם הבריטים, כדי להגיע למטרה של בניית בית לאומי ליהודים בארץ ישראל. כלפי הערבים ניסה להתנהל בתקיפות מרוסנת, תוך ניסיון להגיע לרגיעה ביחסים עמהם.

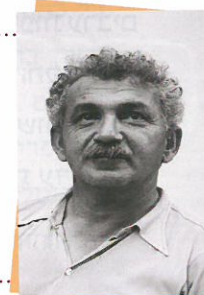
* ראו מסורת ומהפכות עמ' 273-283.

בניגוד למפלגות פועלים בכל העולם, שדאגו אך ורק לאינטרסים של בני מעמד הפועלים, מפלגות גוש הפועלים דאגו גם לאינטרסים הלאומיים, תוך נכונות לשיתוף פעולה עם שאר חלקי היישוב היהודי.

גוש הפועלים היה הראשון בארץ ישראל שהחל להתארגן במסגרות מפלגתיות. ב-1905 הוקמה המפלגה הראשונה, **הפועל הצעיר**. מטרותיה היו הגשמת הציונות ויצירת חברה עברית עובדת, דרך כיבוש העבודה והחייאת התרבות העברית. זמן קצר אחריה קם בארץ גם סניף של מפלגת **פועלי ציון**, שראשיתה ברוסיה. בשנת 1919 התאחדו פועלי ציון בהנהגת דוד בן גוריון עם סוציאליסטים בלתי מפלגתיים בהנהגת ברל כצנלסון והקימו את מפלגת **אחדות העבודה**, שהפכה למרכזית ביותר בגוש הפועלים. ב-1930 התאחדה אחדות העבודה עם הפועל הצעיר ונקראה **מפלגת פועלי ארץ ישראל** (מפא"י).

דוד בן גוריון (1886-1973, תרמ"ז-תשל"ד) - עלה לארץ בזמן העלייה השנייה, והיה המנהיג הבולט של היישוב עוד קודם קום המדינה, ועם קום המדינה היה לראש הממשלה הראשון ולשר הביטחון של מדינת ישראל. התפטר מכהונתו הראשונה כראש הממשלה (בשנים 1948-1954) לטובת הפרחת השממה בנגב, על ידי התיישבות ועבודה בקיבוץ שדה בוקר. בין השנים 1955-1963 היה שוב ראש הממשלה.

ברל כצנלסון (1887-1944, תרמ"ז-תש"ד) - ממנהיגי הבולטים של תנועת העבודה בישראל. הקים את העיתון 'דבר' ב-1924, והיה עורכו הראשי עד פטירתו. אף שלא נשא בתפקיד רשמי, היה מעורב בהקמת רבים ממוסדותיו המרכזיים של גוש הפועלים, ובניסוח עקרונותיו המרכזיים.

כרזת בחירות של מפא"י, 1942

1. כיצד הציגה את עצמה מפלגת מפא"י בכרזה? מה המסר שאותו היא רצתה להעביר לבוחרים?
2. על פי הכרזה, מה מייחד אותה ממפלגות סוציאליסטיות אחרות בעולם?

כבר בבחירות הראשונות לאספת הנבחרים התברר שגוש הפועלים הוא המגובש והמאוחד ביותר ובעל כוח רב ביישוב ובהנהגה הציונית. גוש זה הנהיג את היישוב היהודי לאורך רוב שנות המנדט הבריטי, ואף בשנותיה הראשונות של המדינה. זאת בזכות אחדותו ובזכות תלותם של העולים והפועלים במוסדותיו, ובראשם **ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל** שהוקמה ב-1920.

סמל ההסתדרות הכללית, סיכת דש של חבר ועידה

ההסתדרות הכללית הייתה הארגון הראשון בארץ שאיגד את הפועלים ודאג לזכויותיהם. בתקופת המנדט, ההסתדרות הכללית מילאה תפקידים בכל התחומים שאותם עושה בדרך כלל מדינה ריבונית לאזרחיה: חברה, התיישבות, משק וכלכלה, ביטחון והגנה, בריאות, רווחה ועזרה הדדית, חינוך, תרבות, קליטת עלייה, שיכון ועוד.

אחרי הקמת המדינה הצטמצם מעמדה של ההסתדרות הכללית יותר ויותר, והיא עוסקת כיום בעיקר בדאגה לזכויותיהם של העובדים במקום עבודתם. ב-1966, עם הצטרפות ערבים רבים להסתדרות, הושמטה המילה "העבריים" משם הארגון. ב-1994 שונה שם ההסתדרות ל**הסתדרות העובדים הכללית החדשה**; ההסתדרות החדשה כבר לא הייתה קשורה לגוש הפועלים דווקא, אלא פנתה לכל אזרחי ישראל בצורה שווה, ובשם זה היא פועלת עד היום.

גוש הפועלים והמסורת היהודית

לאחר שמדריכי תנועת הנוער 'המחנות העולים' ערכו טיול ומחנה קיץ ביער בן שמן בתשעה באב ב-1934, פרסם כצנלסון ב'דבר' מאמר הקורא שלא לשכוח את יום האבל הלאומי על גלות העם, לא להשליך את אוצרות הרוח של האומה, ולא לחשוב שכבר תמה הגולה:

"דור מחדש ויוצר איננו זורק אל גל האשפה את ירושת הדורות. הוא בוחן ובודק, מרחיק ומקרב ויש שהוא נאחז במסורת הקיימת ומוסיף עליה, ויש שהוא יורד לגלי גרוטאות, חושף נשכחות, ממרק אותן מחלודתן, מחזיר לתחייה מסורת קדומה, שיש בה להזין את נפש הדור המחדש. אם יש בחיי העם משהו קדום מאד ועמוק מאד, שיש בו כדי לחנך את האדם ולחסן אותו לקראת הבאות, האם יהא בזה ממידת המהפכה להתנכר לו? השנה היהודית וזרועה ימים, אשר אין כמותם לעומק בחיי כל עם. האם מעניינה או מתפקידה של תנועת הפועלים העברית לבזבז את הכוחות האצורים בהם?

ותשעה באב. לא מעטים הם בעולם העמים המשועבדים. וגם רבים אשר יצאו בגולה. פולין הגאיונית [=גאווותנית], אשר פליטיה ישבו בגולה רק שנים-שלושה דורות, כבר ידעה במידה גדולה את צרת ההתבוללות. רוסיה האדירה פיזרה בעולם את המוני פליטיה מאחרי מהפיכת אוקטובר. והם, היושבים על נהרות צרפת, כבר מבכים את הטמיעה, את שיכחת הלשון, את התנכרות הדור הצעיר, ומעמידים למופת את היהודים אשר אלפיים שנות פיזור לא יכלו להם.

אכן ישראל ידע לשמור את יום אבלו, יום אובדן חירותו, מכל שיכחה. וביום זה ראה כל דור ודור, וכל אדם מישראל, כאילו עליו חרב עולמו. ובכל יום זה בשנה נשפכו דמעות רותחות, ודור לדור מסר את מכאובו.

[...] ישנה דעה האומרת: חלילה לנו מלשכוח את ט' באב, אבל העם החוזר לביתו ומקים את בניינו, יהפוך מעכשיו את יום האבל ליום חג. ואפשר גם להביא ראיה ניצחת ממה שנאמר: "והפכתי אבלם לששון" (ירמיהו לא, יג).

בהשקפה זו רואה אני מליצת גאולה מזויפת, הקלת ראש בטרגיות של ימינו. ולא זאת הפעם הראשונה אני נתקל בה. עוד בראשית ימי הגדוד העברי ביקשתי לייחד בתוך הגדוד את זכר יום האבל הלאומי, שלא יהיו בו תרגילים והליכות של חול. התקוממו כנגדי כמה חברים שראו בזה הוכחות ל"גלותיות" שלי. דרשו להפוך יום זה להילולה וחגיגה כי "כבר נגאלנו". מה בא עלינו לאחר ימי הגאולה ההם - יודעים אנחנו כולנו. כל כמה שירבו הישגינו בארץ, וכל כמה שנרבה ונגבר כאן, וגם לכשנזכה ונחיה כאן חיים שאין בהם בושה וכלימה - לא נאמר "נגאלנו" כל עוד לא תמה גלותנו. כל עוד ישראל פזורים בגלות ונתונים לגזירות ולאיבה ולבזיון ולשמד, כמו בתימן שבאסיה, באלזיר שבאפריקה, בגרמניה שבאירופה, ולו גם נהנים מ"שיווי זכויות" ומחסידי הטמיעה כבצרפת הקפיטליסטית ובסס"ר [ברית המועצות] הקומוניסטית - לא אשכח, לא אוכל שכוח את יום החורבן, היום האיום מכל ימים, יום גורלנו.

[ברל כצנלסון, "מקורות לא אכזב", דבר, י"ד באב תרצ"ד]

1. לדעת הכותב, האם שמירת יום תשעה באב מצביעה על תרבות 'גלותית'? הסבירו.
2. הכותב, שהוא הוגה מרכזי של גוש הפועלים, אינו דתי. מה מלמד הקטע על יחסו לדת ולמסורת היהודית?
3. מה היא 'גאולה' לפי הכותב? במה שונה הבנתו את מושג ה'גאולה' מההבנה הדתית של מושג זה?
4. מה ניתן ללמוד מדבריו של כצנלסון על יחסו של כלל גוש הפועלים לדת?

בנק הפועלים

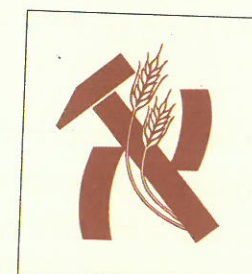
בנק הפועלים נוסד ב-1921 למען מעמד הפועלים בארץ. כיום הוא הבנק הגדול ביותר בישראל (אך משנת 1983 הוא כבר יצא משליטת ההסתדרות הכללית, וכיום הוא אינו קשור לפועלים דווקא)

ב-1968 התאחדה **מפא"י** עם מפלגות פועלים נוספות ונקראה בשם הדומה מאוד לשמה המקורי של המפלגה - **מפלגת העבודה**. מפלגה זו, על כל גלגולי השמות שלה, שלטה במוסדות היישוב ומדינת ישראל מאז הקמתם עד שנת 1977.

סמל מפ"ם

הסמל של מפלגת מפא"י

הסמל של מפלגת העבודה

לקראת קום המדינה התאחדו עוד שתי מפלגות מגוש הפועלים ויצרו את **מפ"ם** - מפלגת הפועלים המאוחדת, והיא הייתה לסיעה השנייה בגודלה בכנסת הראשונה, אחרי מפא"י.

הגוש האזרחי

הגוש האזרחי* ייצג את אנשי המעמד הבינוני, בעלי המקצועות החופשיים ובעלי ההון הפרטי. מפלגות הגוש האזרחי השיגו תמיכה רחבה בעיקר ביישובים העירוניים. לרוב מפלגות הגוש האזרחי לא הייתה אידיאולוגיה מגובשת, והוא לא היה גוש מאוחד ומגובש כמו הגוש הפועלי, אלא הורכב ממפלגות מפוצלות שדאגו בעיקר לאינטרסים הכלכליים של חבריהן.

הגוש האזרחי האמין כי הדרך הנכונה לפעול לבניין הארץ היא על ידי הון עצמי המושקע באופן עצמאי בארץ. בדרך זו, כל פרט תורם לבניין הארץ בדרכו שלו, מתוך הדאגה הטבעית לצרכיו ולפרנסתו. מטרותיו היו: יצירת חברה קפיטליסטית-חופשית, תעשייתית ועירונית. בנוגע ליחס אל הבריטים ואל הערבים, לרוב המפלגות (מלבד אחת) לא הייתה עמדה מגובשת.

* נקרא כך על שם רשימת 'הסתדרות האזרחי' שהתמודדה בבחירות לאספת הנבחרים הראשונה.

ממפלגות הגוש האזרחי היו **הציונות הכללית*** ו**ברית הציונים הכלליים** שהוקמה ב-1931. המפלגות הללו הדגישו את מאבקן של העם היהודי על ארצו, בלי אינטרסים מעמדיים ובלי דרישה לשוויון חברתי.

כוחו הפוליטי של הגוש האזרחי היה קטן בהרבה מגודלו האמיתי באוכלוסייה. זאת בשל פיצולו למפלגות רבות וקטנות, אשר להן כוח השפעה מועט (בבחירות הראשונות, לדוגמה, היו לגוש תשע מפלגות שנאבקו על קולות המצביעים). נוסף לכך, אחוזי ההצבעה של בוחריו היו נמוכים, מכיוון שלרבים לא הייתה את ההתלהבות הדרושה כדי לטרוח להצביע בבחירות או לגייס מצביעים נוספים. כוחו אף פחת בשל העובדה שהוא דאג לטובת מצביעיו הרבה פחות מאשר גוש הפועלים.

בשונה מכלל מפלגות הגוש האזרחי, **למפלגה הרביזיוניסטית - הצה"ר** (ראשי תיבות של 'הציונים הרביזיוניסטים'), הייתה אידיאולוגיה מוגדרת ומגובשת. את הצה"ר ייסד בשנת 1925 זאב ז'בוטינסקי, והיא דרשה **רביזיה** (=בחינה מחדש) בכל מדיניות התנועה הציונית כלפי הבריטים וכלפי הערבים. הרביזיוניסטים טענו כי המדיניות של התנועה הציונית, שמנהיגה העיקרי היה חיים ויצמן, היא פייסנית מדי. הם דרשו עמדה תקיפה יותר, הן בדרישה לקביעת היעד של הקמת המדינה היהודית והכרת הבריטים בכך, והן בתגובה הצבאית כנגד הערבים.**

זאב ז'בוטינסקי (1880-1940, תר"מ-ת"ש) - סופר ומדינאי עברי, ממנהיגי הציונות ומכונן הציונות הרביזיוניסטית. נולד באודסה ושם הקים את ארגון ההגנה היהודית. היה ההוגה והמייסד של הגדודים העבריים שסייעו לבריטים במלחמת העולם הראשונה. ב-1920 הקים כוח הגנה בן 600 איש, שהיה ליחידת ההגנה העברית הראשונה בארץ ישראל. הכוח סייע בהגנת יהודי ירושלים מידי הפורעים הערבים במאורעות תר"פ (1920). בעקבות פעילות זו גזר עליו הממשל הצבאי הבריטי מאסר עולם. הוא שוחרר כעבור כמה חודשים לאחר הפעלת לחצים כבדים על הבריטים. הקים ב-1923 את תנועת הנוער בית"ר וב-1925 את תנועת הצה"ר. ב-1930 ניצלו הבריטים את שהותו בחו"ל ולא חידשו את דרכו, ולכן מאז לא חזר עוד לארץ. ב-1964 הועלו עצמותיו לישראל ונטמנו בהר הרצל בטקס ממלכתי.

בשונה ממפלגות אחרות, שהיו להן רק דרישות מסוימות לשינוי בהתנהלות ההנהגה, התנועה הרביזיוניסטית ביקרה את ההנהגה בחריפות, וראתה את עצמה כתחליף הראוי להנהגה זו. לכן התנועה הרביזיוניסטית הקימה רשת של מוסדות שיכלו להחליף את מוסדות ההנהגה הקיימת של היישוב, בכל תחום: מפלגה פוליטית שיש לה מצע בנוי היטב, שנוגע לכל תחומי החיים בארץ; תנועת נוער, **בית"ר**; **הסתדרות עובדים לאומית וקופת חולים לאומית**, שדאגו לחברי התנועה; ואפילו ארגון צבאי - **האצ"ל** (שאותו לא הקימה, אך פרשה את חסותה עליו). ב-1935 פרשו הרביזיוניסטים גם מההסתדרות הציונית והקימו את **הצ"ח - ההסתדרות הציונית החדשה**.

* ציונות כללית = כינוי לציונים שלא כללו במשנתם הציונית אידיאולוגיה נוספת על הציונות.

** בפרק 7 נלמד עוד על הנסיגה הבריטית מהצהרת בלפור, ועל ההתנגדות הערבית להתפתחות היישוב היהודי - ועל רקע זה נבין את פעולותיהם של הרביזיוניסטים נגדם.

קופת חולים לאומית. הוקמה על ידי הרביזיוניסטים ב-1933.

הרביזיוניסטים התנגדו לשילוב הציונות עם ערכים נוספים (כמו הסוציאליזם של גוש הפועלים), ודגלו ב'**חד-נס'** (מילה עברית שחידש זאב ז'בוטינסקי למושג הלועזי 'מונזים'). שפרושו התאחדות כל היהודים תחת דגל אחד, דגל הציונות, בלי הבדלי מעמד. נוסף לכך, הרביזיוניסטים התנגדו לכוח הרב שצברה הסתדרות העובדים.

שם תנועת הנוער **בית"ר** הוא ראשי התיבות של המילים **ב**ית **י**וסף **ת**רומפלדור (טרומפלדור נכתב בת"ז כדי לקרוא את התנועה גם על שם עיר-המצודה ביתר, המסמלת גבורה יהודית). התנועה הוקמה ב-1923. לבית"ר עשרות סניפים בישראל ובתפוצות וכן אגודת ספורט.

ז'בוטינסקי על חד-נס

זהו העקרון היסודי המבדיל בין בית"ר ובין יתר תנועות הנוער הציוניות [...] שאצלן אופייני הוא דווקא האיחוד בנשמתן של 'שני אידיאלים' גם יחד - גם ציונות וגם, למשל, סוציאליזם - ועבודה לשניהם כאחת [...] 'שני אידיאלים' אי אפשר להם להתקיים בצוותא חדא [יחד], וסופו של האחד או השני לוותר ולהעלם. הגנה לתערובת של אידיאלים שונים [...] אנו קוראים במבטא התנ"כי 'שעטנז' [...] לפני הכל צריך העם היהודי להקים את מדינתו.

(זאב ז'בוטינסקי, "רעיון בית"ר", בתוך: הנ"ל, **כתבים**, כרך "בדרך למדינה", עמ' 312-314)

1. מדוע מכנה ז'בוטינסקי את תנועות גוש הפועלים 'שעטנז'?
2. מהי הסכנה שב'שעטנז' זה, על פי ז'בוטינסקי?

הם גם דרשו לאסור שביתות, שיטת המאבק החברתי שהייתה מקובלת על הפועלים, עד להתבססות היישוב. מכיוון שלטענתם שביתות פוגעות בבניית המשק בצעדיו הראשוניים והרגישים. כפתרון למחלוקות ולטיפול בסכסוכי עבודה הם דגלו ב**בוררות חובה**, יישוב הסכסוך על ידי הכרעת גורם מוסמך שיהיה בעל הסמכות להכרעה.

התנועה הרביזיוניסטית תמכה בקפיטליזם חופשי והאמינה כי זו הדרך הנכונה ביותר לפיתוח המדינה. עם זאת, הם דגלו באחריות המדינה לתחומי רווחה שונים, המכונים **חמשת המ"מים**: מזון, מלבוש, מעון, מרפא, מורה.

כבר ב-1949 דעכה **המפלגה הרביזיוניסטית**, אך הוחלפה במפלגות אחרות שנשאו את עקרונותיה. בייחוד בלטה **תנועת החירות**, שהקימו אותה יוצאי אצ"ל, בראשות מנחם בגין. בסופו של דבר התאחדה ב-1973 עם מפלגות שונות למפלגת **הליכוד**, ועלתה לשלטון ב-1977.

בפוליטיקה הישראלית הגוש הפועלי מזוהה עם השמאל, והגוש האזרחי מזוהה עם המרכז והימין.

מקור המונחים 'ימין' ו'שמאל' בפוליטיקה הוא במקומות הישיבה של הסיעות השונות בפרלמנט הצרפתי שהורכב אחרי המהפכה הצרפתית, לפני הדחתו של המלך. בפרלמנט זה, שנקרא 'האספה הלאומית', בימין הבית ישבו הצירים שצידדו בשינויים מתונים במבנה המשטר והשלטון ובהמשך המלוכה, ובשמאל הבית ישבו אלה שצידדו בביטול המלוכה ובשינויים חברתיים קיצוניים.

בדרך כלל, הימין הוא יותר דתי או מסורתי מהשמאל, מכיוון שהוא יותר שמרן ומתנגד לשינויים חדים. הוא גם מייחס יותר חשיבות ללאום, בעוד שהשמאל מדגיש יותר ערכים אוניברסאליים וסוציאליסטיים. הימין בדרך כלל דוגל בקפיטליזם, בעוד שהשמאל דוגל בסוציאליזם. ובתחום הצבאי, דווקא הימין בעד תגובה צבאית תקיפה במקרה הצורך, בעוד שהשמאל בעד תגובה מתונה יותר, ומעדיף מדיניות של איפוק, מתינות ושימוש בכלים דיפלומטיים. כמובן, מפלגה מסוימת יכולה להיות מזוהה עם השמאל בדברים מסוימים, ועם הימין בדברים אחרים.

הגוש הדתי

הגוש הדתי ייצג את שומרי המצוות ביישוב היהודי בארץ. הוא שאף שהיישוב היהודי ייבנה על יסודות התורה והמוסר היהודי. מטרתו הייתה שהמדינה ההולכת ונבנית תהיה מדינה יהודית באופייה, כחלק מגאולת ישראל.

הגוש הדתי נחלק למחנות שונים בנוגע לשאלות על אופי המדינה שתקום: סוציאליסטי או קפיטליסטי, על הדרך הנכונה לפעול למען בניית הארץ ועל היחס הנכון אל הבריטים ואל הערבים. כמו כן, הגוש הדתי נחלק לתומכים בשני המחנות: הגוש הפועלי והגוש האזרחי. הגוש כלל בתוכו ציונים ולא ציונים.

המפלגה הוותיקה ביותר בגוש הדתי הציוני היא **המזרחי**, שהוקמה ב-1902 על ידי הרב יצחק יעקב ריינס*. עם כינון המנדט הבריטי הוקם גם סניף של מפלגת המזרחי בארץ ישראל, וב-1920 עבר המרכז העולמי של התנועה לירושלים. עיקר השקעתה של המזרחי היה בתחום החינוך הדתי והרבנות, בניסיון ליצור תרבות תורנית בארץ, ואופי יהודי? ככל האפשר למדינה ההולכת ונבנית. מבחינה חברתית, נטתה מפלגת המזרחי לגוש האזרחי: חבריה היו בעיקר בני המעמד הבינוני, שחיהם התנהלו בדרך כלל בצורה העירונית.

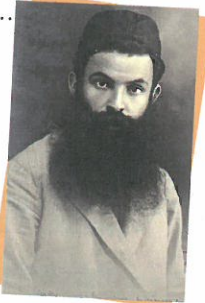
* ראו מסורת ומהפכות עמ' 281.

ב-1922 הוקמה מפלגת **הפועל המזרחי**, מתוך דאגה לצורכיהם של הפועלים הדתיים. עד להקמתה, לא היה מי שידאג לפועלים הדתיים. שכן מצד אחד הם לא הוכרו על ידי ההסתדרות הכללית מפני שלא השתייכו לגוש הפועלים, ולכן כמעט שלא זכו לתמיכה ולא קיבלו את התנאים להם נזקקו כדתיים. מצד שני, גם מהמזרחי הם לא קיבלו עזרה מספקת, משום שהיא לא הייתה סוציאליסטית ולא עודדה חלוציות ושיתופיות.

מטרותיה של תנועת הפועל המזרחי היו סיוע והטבת תנאיהם של הפועלים הדתיים והקמת מוסדות ויישובים חדשים לאור האידיאולוגיה שלה. ממנהיגיה ויוזמיה של התנועה היו ר' שמואל חיים לנדוי (בראשי תיבות: שח"ל), ור' ישעיה שפירא - האדמו"ר החלוץ. * התנועה הקימה יישובים, את תנועת הנוער 'בני עקיבא' והסתדרות עובדים, וכן הייתה מעורבת בחיי הציבור. עם השנים צברה הפועל המזרחי כוח רב יותר ממפלגת המקור, המזרחי.

* על מושג החלוץ ראו להלן עמ' 190-189.

ר' שמואל חיים לנדוי - שח"ל (1892-1928, תרנ"ב-תרפ"ח) - נולד בפולין, נצר לחסידות קוצק, פעל לחידוש ההתיישבות בארץ ישראל. הוסמך לרבנות בגיל 18. בעקבות קריאת ספריהם של מבשרי הציונות ר' יהודה אלקלעי והרב צבי הירש קלישר, התקרב שח"ל לתנועת המזרחי, ופעל בה לאיחוד הפועל המזרחי. בשנת 1926 עלה לארץ ישראל.

ר' ישעיה שפירא - 'האדמו"ר החלוץ' (1891-1945, תרנ"א-תש"ה) - אחיו של האדמו"ר מפיאסצנה. עלה לארץ ב-1914, והיה ממייסדי הפועל המזרחי. בגיל 51 החליט לממש את שאיפתו להיות עובד אדמת ארץ ישראל, עזב את כל תפקידיו הציבוריים, והתיישב בכפר פינס, ושם עסק בחקלאות. ביתו בכפר פינס היה למרכז לעלייה לרגל, וזו נהג לערוך 'טיש' כמנהג האדמו"רים, והיה מלהיב את שומעיו בניגונים חסידיים, מהם פרי יצירתו. אחד משיריו הוא 'השיר "אילו היה לי כח"'. עם קבלת הידיעות על היקף השואה באירופה והירצחם של אחיו ובני משפחתו, הידרדר מצב בריאותו, ובערב חג השבועות תש"ה (1945) נפטר בירושלים.

הפועל המזרחי קראה לשינוי כולל ביחס שצריך להיות לבניין הארץ. היא ראתה בעלייה לארץ לא רק שינוי מקום אלא שינוי כל מהותו של העם היהודי. הקיום של העם היהודי על אדמתו שונה במהותו מקיומו בגולה: בארץ על העם היהודי לשלב בין **תורה ועבודה**. עליו לעסוק גם בעבודת אדמתה וגם ללמוד תורה וכך לחיות חיים שבהם העבודה מגשימה את התורה ויוצרת חיים על פיה. תומכי הפועל המזרחי סברו שעל יהודי ארץ ישראל לפתוח ב**מרד קדוש** כדי להגשים יעוד זה. המרד כוון נגד הרחוב המתנכר והרחוק מהעולם התורני, ונגד היהודים המאמינים בתורה, אך אינם מאמינים בחיי התורה והעבודה המתחדשים בארץ ישראל, ובכך אינם פועלים לקירוב גאולת ישראל.

עקרונות הפועל המזרחי

מקור א': שח"ל

ישראל בגלותו חדל להיות עם. או ביתר דיוק - עם חי. דרך העם מתחבר הפרט ומתדבק אל העולם, אל היצירה וההוויה כולה. על ידו הוא נעשה שותף במעשי האנושיות והקוסמוס בכלל.

עם שאין לו קרקע, ושנפסק כח-חיייו הטבעיים, עם שפרש - ברצון או באונס - מהחיים הטבעיים, החי על פי דעת אחרים ולרצונם, עם שכזה, על כל סגולותיו הרוחניות המיוחדות, עם כל גאונותיו וכשרונותיו, איננו 'עם חי'. [...] הוא רואה את עצמו תמיד כנשוא על כתפי אחרים, וזקוק להם תמיד. הוא מכיר את עצמו רק בתור טפל לאחרים, ולא בתור קיים לעצמו ובפני עצמו.

[...] ברצוני לעמוד בקצרה על היחס שבין שני אלה [המושגים 'תורה' ו'עבודה'], בהצטרפם יחד כסיסמת נוער המזרחי.

כאמור, התחיה היא היסוד והתכלית גם ל'תורה' וגם ל'עבודה'. התורה במובן של תורת-חיים והשקפת-עולם, המקיפה את כל החיים ופרטיהם. מחולי-חולין ועד לקדשי-קדשים. למן הצרכים הגשמיים הכלכליים ועד ליסודות הרוחניים האידיאליים. כולם מוארים ומזוככים באור התורה. [...] ה'תורה' במובנה הרחב והאמיתי, אי אפשר לה להתגשם רק על ידי שמירת הדת של יחידים. הגשמתה היא על ידי העם, כשהיחיד בתור בן לעמו נכלל בתוכו.

וכן גם ב'עבודה'. העבודה במובנה הרחב והכולל, בתור גורם ליצירת עם ותקומת חיייו, נעשית לדבר שהתנועה הלאומית נקשרת אליו ומתהדקת בו.

מתוך כך, נעשים המושגים 'תורה' ו'עבודה' לשני גילויים של עצם אחד - התחיה. וזו, רק על ידי שניהם היא מקבלת את צורתה השלמה - תחיית-עם. 'תורה ועבודה' מאוחדות הן במקור המחשבה שהולידתן, ואל תכלית אחת הן שבות. אי אפשר לתורה שתקום לתחיה מבלי עבודה, ואין עבודה יוצרת מקימה עם לתחיה בלי תורה - תורת התחיה.

[שמואל חיים לנדוי, **נתיבה**, כרך א, גליונות 1, 3, 4, תרפ"ו]

1. מה ההבדל בין תקופת הגלות לתקופת הגאולה המתבטא בערך 'העבודה'?

2. מהו התנאי לתחיית העם הבא לידי ביטוי בצירוף 'תורה ועבודה'?

3. הראו כיצד הדגיש שח"ל במשנתו את חשיבות שלושת התחומים: תורת ישראל, ארץ ישראל ועם ישראל.

והכירו בנישואין ובגירושין שלה, ואף הסכימו להכיר בארגון מקביל לכנסת ישראל, אם תוכיח שיש לה יותר מ-25,000 אלף חברים, אך היא לא עמדה בתנאי זה.

בשנת 1933 הוקמה בארץ ישראל, מפלגת **פועלי אגודת ישראל**, במטרה לסייע לפועלים החרדים ולדאוג לזכויותיהם. לעומת אגודת ישראל, מפלגת פועלי אגודת ישראל תמכה בעלייה לארץ והתיישבות חקלאית, נטתה ליותר שיתוף פעולה עם המוסדות הציוניים והקימה מושבים וקיבוצים בארץ. עם זאת, גם היא לא הייתה מוכנה להיות חלק מההסתדרות הציונית, בגלל השתתפות החילוניים בה.

בבחירות לכנסת הראשונה של מדינת ישראל (ב-1949) היו כל המפלגות הדתיות (המזרחי, הפועל המזרחי, אגודת ישראל, פועלי אגודת ישראל ועוד מפלגה קטנה שנקראה האיחוד הדתי הבלתי מפלגתי) מאוחדות ברשימה אחת, **החזית הדתית המאוחדת**. המפלגה המאוחדת קיבלה 16 מנדטים, והייתה המפלגה השלישית בגודלה, אחרי מפא"י ומפ"ם. אך מיד לאחר הכנסת הראשונה התפצלה 'החזית הדתית המאוחדת' למפלגות השונות שהרכיבו אותה, והגוש הדתי מעולם לא התאחד שנית.

בשנת 1956 התאחדו **המזרחי והפועל-המזרחי** וכך נוצרה מפלגת **המפד"ל** - המפלגה הדתית לאומית, וב-2009 הפכה למפלגת **הבית היהודי**.

אגודת ישראל הפכה עם השנים למפלגת הציבור החסידי כשפרשו ממנה הליטאים (החרדים הלא-חסידים) ב-1988 והקימו את '**דגל התורה**'. ב-1992 התאחדו שתי המפלגות לרשימה אחת - **יהדות התורה**. **פועלי אגודת ישראל** לא קיימת היום כמפלגה פוליטית, ונשארו רק המוסדות שהקימה, הממשיכים להתקיים בדרכה: יישובים (כמו קיבוץ חפץ חיים), תנועת הנוער 'עזרא' שזוהתה בעבר עמה, קופות מלווה, ומוסדות חינוך ברוחה (כמו ישיבת 'נהרדעא').

ארגונים ומפלגות עדתיות

המפלגות העדתיות הוקמו כדי לקדם את האינטרסים של בני עדתם וכללו את **התאחדות הספרדים**, ורשימות קטנות נוספות של יוצאי תימן, בוכרה, גרוזיה ועוד. כוחו של גוש זה הלך וירד בהתמדה, מ-25% בבחירות ב-1920 עד ל-3% בבחירות ב-1944. זאת משום, שאחוז הספרדים ביישוב התמעט בעקבות העליות הגדולות מאירופה. לגוש זה לא הייתה עמדה אחידה בשאלות שהסעירו את שאר המפלגות ולפיכך לא הייתה להן משמעות רבה במפה הפוליטית הסוערת והמשתנה של היישוב.

מקור ב': ישעיהו ברנשטיין

אי אפשר לנו להסתפק באותה הדתיות גרידא, שלדאבוננו הגדול הריקוה מתכנה [...] מהפכה מוכרחה לבוא בחיינו! הגלות הרחיקה אותנו כל כך מדרך התורה, עד שכיום הזה באים ונלחמים בשם התורה ובשם הדת, נגד אלה הרוצים למלא דרכיה בשלמות [...] ונגד זה תתקומם בכל עוז נפשנו, בשם כל היקר והקדוש לנו [...] אנו הכרזנו על המהפכה הגדולה בחיי היהדות, ורוצים אנו להכניס את המהפכה הזאת לתוך שורות המזרחי [...] ומאמינים אנו שבכוחות משותפים, וברצון כביר העשוי לבלי חת, יעלה בידנו להסיר את כל הרקוב שבחיי הגלות, את כל הזיוף שהכניסו ביהדות הדתית בנגוד לעצמיותה, ובמקום זה נכון את עבודתנו ליצירת חיינו המקוריים ברוח תורתנו הכתובה והמסורה - יצירת ארץ ישראל העובדת הדתית.

[בתוך: גדעון שמעוני, **האידיאולוגיה הציונית**, תשס"א, עמ' 151]

1. לדעת ברנשטיין, מדוע גלותו של עם ישראל לא הייתה רק שינוי מקום, מארץ ישראל לחוץ לארץ? הסבירו את תשובתכם.
2. א. לפי ברנשטיין, מה צריך להתרחש עם החזרה לארץ ישראל?
- ב. כיצד מבטאים דברי ברנשטיין את רעיון 'המרד הקדוש'?

ב-1929 הקים הפועל המזרחי את תנועת הנוער "בני עקיבא" שדגלה בתורה ועבודה (מכאן האותיות על הסמל), בניין הארץ לפי ערכי התורה. ב-1939 הוקמה ישיבת כפר הרא"ה, הישיבה הראשונה של תנועת בני עקיבא, ובעקבותיה הוקמו ישיבות ומוסדות חינוך נוספים.

בנק המזרחי המאוחד

גם תנועת המזרחי הקימה בנק ב-1923, וכך גם הפועל המזרחי, ב-1928. ב-1969 התאחדו בנק המזרחי ובנק הפועל-המזרחי וכך הוקם 'בנק המזרחי המאוחד בע"מ', ב-2005 התמזג הבנק עם בנק טפחות (כיום הוא כבר לא קשור למזרחי).

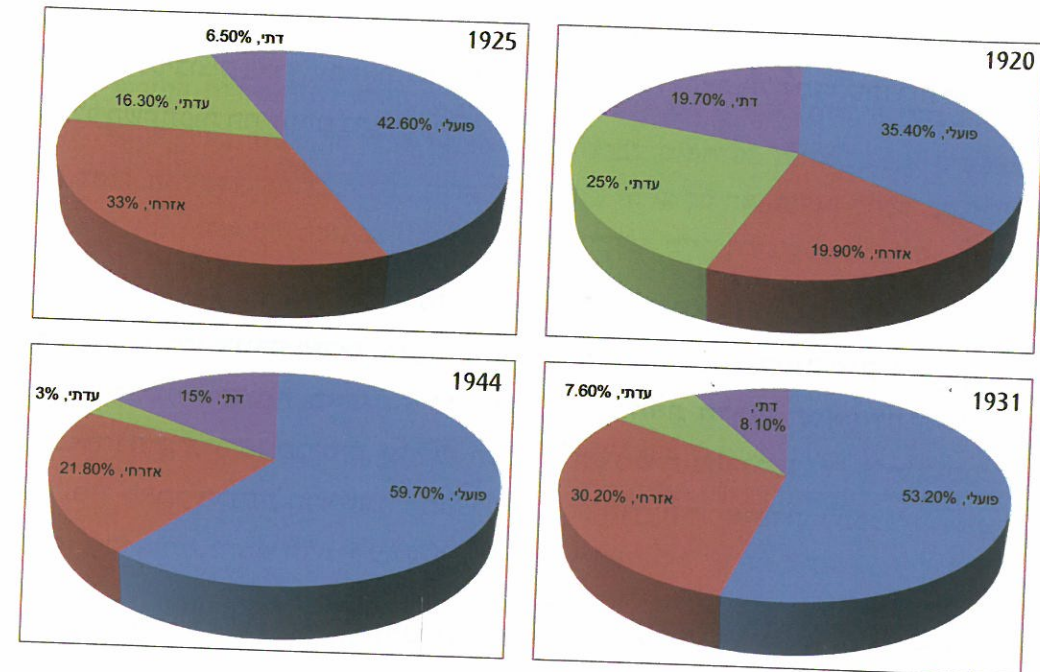
התנועה המרכזית בקרב הדתיים הלא-ציונים הייתה **אגודת ישראל**, שהוקמה ב-1919 כסניף של 'אגודת ישראל העולמית'. * אגודת ישראל המקומית הייתה קיצונית בהרבה מהתנועה העולמית שלה, גם בשאלת היחס לציונות. האגודה התנגדה נמרצות לאופי החילוני שלבשו מוסדות הקהילות וההנהגה הלאומית בארץ ואף התנגדה לרבנות הראשית, מכיוון שראתה בה חלק ממוסדות הנהגה אלו. אגודת ישראל התייחסה בשלילה לכל שיתוף פעולה עם המוסדות החילוניים, אם כי בהתנגדותה חלו תנודות במהלך השנים.

לאחר אספת הנבחרים הראשונה, החרימה אגודת ישראל את הבחירות ופרשה ממוסדות כנסת ישראל. לכן, אף שכוחה היחסי באוכלוסייה היה גדול בהרבה מזה של המזרחי, כוחה לא בלט במישור הפוליטי. הבריטים התירו לקהילה החרדית הפורשת לקיים שחיטה משלה

* ראו מסורת ומהפכות עמ' 284.

יחסי הכוחות בין הגושים

בתקופת המנדט נערכו ארבע מערכות בחירות לאספת הנבחרים. להלן חלוקת הקולות (באחוזים) בארבע מערכות הבחירות, לפי החלוקה לגושים הפוליטיים:

- איזה גוש נמצא בעלייה מתמדת? הציעו לכך הסבר.
- איזה גוש נמצא בירידה מתמדת? הציעו לכך הסבר.
- מה גרם לדעתכם לירידה הדרסטית באחוז הקולות שניתן לגוש הדתי במערכת הבחירות השנייה, מ-19.7% ל-6.5% בלבד?

לסיכום הסעיף:

היישוב היהודי בארץ התנהל בצורה דמוקרטית, כאשר המאבק העיקרי על אופיו הדמוקרטי של היישוב היה בנושא זכות הבחירה לנשים, ועם ההכרעה בנושא פרשו החרדים ממוסדות כנסת ישראל.

היישוב התפצל לארבעה גושים מרכזיים: הפועלי, האזרחי, הדתי והעדתי, אשר להם מפלגות רבות. המפלגות התווכחו ביניהן בשאלות רבות, כמו אופי הבית הלאומי ההולך ונבנה בארץ, השיטה הכלכלית הרצויה והדרך הנכונה להקמתו (בעיקר בין שני הגושים הגדולים: הפועלי והאזרחי), מקומה של הדת במדינה המתפתחת (בעיקר בין הגוש הדתי לשני הגושים הגדולים האחרים) ועוד.

גוש הפועלים זכה לשליטה כמעט מלאה בתקופת היישוב, משנות השלושים של המאה ה-20. זאת אף שלא היה הגוש הגדול ביותר מבחינה מספרית. הוא זכה בכך מכוח אחדותו והתנהלותו הפוליטית להעצמת כוחו. לעומתו, הגוש האזרחי על אף שהיה גדול יותר מבחינה מספרית, הפיצול הרב שבו מנע ממנו מלממש את כוחו ולהגיע להישגים שיכול היה להגיע אליהם.

מערכת היחסים בין הגושים הפוליטיים בתקופת היישוב

מערכת היחסים בין הגושים הפוליטיים בתקופת היישוב הייתה מורכבת: שאלות השעה, בעידן שבו המאבק הלאומי היה הרה גורל לעם היהודי, היו כבדות משקל וטעונות, והובילו למתח כבד בין הגושים.

המתח עם הגוש הדתי נבע מהמאבק על אופי המדינה העתידית שתקום. ראינו כי אצל חלק מהציבור הדתי, אצל החרדים, הדבר גרם לקרע של ממש - לפרישה מכנסת ישראל. אך שאר הציבור הדתי, וגם רוב הציבור החילוני, ניסו להגיע לפשרות בנושאים רגישים אלו, כדי שיוכלו לפעול ביחד למען המטרה המשותפת: הקמת מדינה. הרצון לשיתוף פעולה הוביל לנכונות מצד שני הצדדים להגיע לפשרה ולהבנה של צרכי הצד האחר. כך למשל גם בתל אביב, שבאופייה הייתה עיר חילונית, נעשה ניסיון לשמור על צביון בסיסי דתי של העיר, כמו שמירת שבת בפרהסיה ברחובות, כדי לכבד את צורכי הציבור הדתי ואת מורשת ישראל. עם קום המדינה נקבע הסכם מסודר להסדרת הנושאים הרגישים ביותר בין החילונים לדתיים (על כך נלמד להלן בפרק 11), אך בכל זאת המתח ביניהם קיים עד היום.

אצל הדתיים שנטו מבחינה אידיאולוגית לגוש הפועלי (בעיקר הפועל המזרחי), ניטש מאבק נוסף עם הגוש הפועלי, ביחס לזכויות התעסוקה. כאשר כמפלגה קטנה הם לא יכלו להעניק תמיכה לחברי התנועה ולסייע להם במציאת עבודה ושמירה על זכויותיהם בה. ב-1940 נחתם הסכם עם הסתדרות העובדים הכללית, שנועד לסייע לפועלים הדתיים למצוא את מקומם בלשכות העבודה המסודרות של הגוש הפועלי.

בעיקר בלט המתח בין הגוש הפועלי לרביזיוניסטים. בין שתי תנועות גדולות אלה, שהוויכוח ביניהן נגע לשאלות קריטיות במאבק הלאומי, היחסים אף הלכו והחריפו, לאורך מרבית שנות התקופה, והגיעו כמעט עד כדי מאבק דמים (עוד על מערכת היחסים ביניהם נלמד בפרקים 7 ו-8).

כאמור לעיל, התנועה הרביזיוניסטית התנגדה לעירוב של אידיאולוגיה נוספת עם האידיאולוגיה הלאומית, כלומר, התמיכה באידיאולוגיה הסוציאליסטית ובמלחמת המעמדות לצד המאבק הלאומי הציוני. מתח זה התבטא בעיקר בתחום הכלכלי, כאשר הרביזיוניסטים תמכו בכלכלה חופשית, בשעה שהגוש הפועלי שאף לכלכלה שוויונית (ששיאה היה בקיבוצים). התנגדותם של הרביזיוניסטים לשביתות ופעולותיהם להפרתם אף הביאו להתנגשויות אלימות בין הצדדים.

תאריכון הפרק

* סרטיפיקטים - אישורי כניסה לארץ. הבריטים קבעו את מכסת העלייה לארץ. אך העניקו למוסדות היישוב היהודי את הסמכות להחליט למי להעניק את הסרטיפיקטים.

** ראו חורבן וגבורה - נאציזם ושואה, עמ' 57.

מכיוון שהגוש הפועלי היה הגדול ביותר, וחלש על המוסדות המרכזיים של היישוב, הוא דחק את רגליה של התנועה הרביזיוניסטית מהשתתפות בהנהגת היישוב, וחבריה הופלו לרעה גם בתחומים נוספים. כך למשל כמעט שלא ניתנו סרטיפיקטים* לחברי התנועה הרביזיוניסטית.

אירוע שהחרף את המתח בין הגוש הפועלי לרביזיוניסטים היה **רצח ארלוזורוב** ב-16 ביוני 1933 בחוף תל אביב. חיים ארלוזורוב, ממנהיגי היישוב וראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, פעל באותה העת לקידום 'הסכם ההעברה',** שלושה בהתנגדות חריפה מצד הרביזיוניסטים; ולכן הרצח נתפס בעיני הגוש הפועלי כמעשה ידי התנועה הרביזיוניסטית. כמה מחבריה נעצרו, ואחד מהם אף נידון למוות בתלייה, אך לבסוף כולם זוכו מחוסר ראיות (הרא"ה קוק נאבק על שחרורו של הנידון למוות, וטען שהוא חף מפשע, ושמשפטו לא נערך בצורה ראויה).

עקב המתח הרב שליווה את פרשת רצח ארלוזורוב, שהגיעה כמעט עד כדי מלחמת אחים, נועדו בלונדון ביוזמתו של ז'בוטינסקי שני מנהיגי התנועות, ז'בוטינסקי ובן גוריון, והגיעו ב-1934 להסכם על יחסים תקינים בין התנועות. התנועה הרביזיוניסטית אישרה את ההסכם, אך הסתדרות הפועלים דחתה אותו, ומשום כך הוא לא יצא אל הפועל.

נעיר כאן כי רצח ארלוזורוב העיב כה רבות על היחסים בין גוש הפועלים לרביזיוניסטים לאורך עשרות שנים, עד שב-1982 מונתה ועדת חקירה ממלכתית שתפקידה היה לברר מי רצח את ארלוזורוב. מסקנתה הייתה כי אלו שהואשמו ברצח היו זכאים, ואולם היא לא הצליחה להגיע למסקנה ברורה האם הרצח נעשה על רקע פוליטי.

לסיכום הפרק

היישוב בתקופת המנדט נקרא **כנסת ישראל**, והיו לו מוסדות מנהליים מבחינה פוליטית (**אספת הנבחרים והוועד הלאומי**) ודתית (**הרבנות הראשית**), ומוסד שייצג את היישוב מול ממשלת המנדט והעולם (**הסוכנות היהודית**). היישוב התנהל בצורה דמוקרטית, ומבחינה פוליטית היו בו ארבעה גושים עיקריים: **הגוש הפועלי**, **הגוש האזרחי**, **הגוש הדתי והגוש הערבי**. הגושים נחלקו בשאלות כגון: מה היא הדרך הנכונה לבנות את "הבית הלאומי היהודי", כיצד תיראה המדינה היהודית שתקום, היחס אל הבריטים ואל הערבים ועוד.

בכוונתם של הבריטים היה להקים מוסדות אוטונומיים נפרדים ליהודים ולערבים. אך רק הציבור היהודי, בעל התודעה הפוליטית המפותחת ותחושת השליחות הלאומית, פעל להקמת תבנית של 'מדינה שבדרך', בסיס למדינה עצמאית. בפרק הבא נלמד על התפתחות היישוב היהודי ופריסתו בארץ, לקראת הקמת מדינת ישראל.

שאלות לסיכום הפרק:

1. הביטו בדגל המנדט הבריטי בארץ ישראל (הדגל הימני) ובדגל בריטניה (הדגל משמאל):
א. תארו את הדמיון הקיים בין דגל המנדט לזה של בריטניה.
ב. שערו: מדוע לא הוכנס סמל יהודי לדגל המנדט, על אף כל ההבטחות הלאומיות שניתנו ליהודים?
ג. מה מלמדת העובדה שהבריטים הדגישו את סממניה של בריטניה בדגל המנדט? מה הדבר יכול ללמד על האינטרסים של בריטניה?

הנהגה

2. אילו גורמים סייעו ליישוב היהודי בארץ ישראל לפתח מוסדות הנהגה עצמאיים?
3. כנסת ישראל הייתה ארגון וולונטרי. הסבירו קביעה זו והציגו ביטוי אחד המוכיח זאת.
4. השוו בין שני הגושים הגדולים, הגוש הפועלי והגוש האזרחי, בארבעת התחומים המרכזיים המפורטים בטבלה. בנושאים הפוליטיים (היחס אל הבריטים והיחס אל הערבים) התייחסו לעמדת הרבזיוניסטיים בתוך הגוש האזרחי:

	אופי היישוב	דרך בניין הארץ	היחס לבריטים	היחס לערבים
הגוש הפועלי				
הגוש האזרחי				

5. האם הייתה לגוש העדתי עמדה בנושאים הללו? הסבירו מדוע.
6. מה משותף לכל הגוש האזרחי, ומה מייחד את הרבזיוניסטים?
7. איזו מטרה איחדה את הגוש הדתי, ובאילו תחומים הוא התפצל בתמיכתו בין הגושים?
8. כיצד ניתן להבחין בחידוש תוך שמירת מסורת ברעיונות הפועל המזרחי?
9. כיצד ניתן להבחין בחידוש תוך שמירת מסורת ברעיונות פועלי אגודת ישראל?
10. מהו המשותף לכל המפלגות שהשתתפו בבחירות למוסדות הלאומיים בתקופת המנדט?
11. האם הסוכנות היהודית בתקופת המנדט הבריטי חיזקה את מוסדות ההנהגה של היישוב היהודי או החלישה אותם? נמקו דעתכם.
12. הציגו שלושה רעיונות או אידיאולוגיות מודרניים שבאו לידי ביטוי במוסדות היישוב היהודי ובמערכת המפלגות בתקופת הבית הלאומי.
13. כיצד המתח בין מסורת לחידוש בא לידי ביטוי במימוש האוטונומיה היהודית בארץ ישראל? בססו את תשובותיכם על שתי דוגמאות לכל הפחות.
14. מדוע היה חשוב להקים מוסדות הנהגה הנהנים מתמיכה רחבה של היישוב היהודי בתקופת 'המדינה שבדרך'?
15. במה דומה המפה המפלגתית היום למפה המפלגתית של תקופת המנדט הבריטי? ובמה היא שונה ממנו?

כרך שיש

העלייה לארץ ישראל והתיישבות בה

מבוא

השאיפה לשוב לארץ ישראל, לחדש ימינו כקדם ולקיים את מצוות יישוב ארץ ישראל, הייתה המניע המרכזי לעלייה יהודית לארץ ישראל לאורך הדורות. בספר הראשון למדנו על ההתעוררות הלאומית היהודית של מבשרי הציונות, חיבת ציון והתנועה הציונית, ועל הרצון להקים בית יהודי לאומי בארץ ישראל. בעקבות כך, משנות השמונים של המאה ה-19 ועד ל-1914, בימי העלייה הראשונה והשנייה, התחזקו העלייה לארץ ישראל והמגמה לבנות יישובים חדשים ולהפריח את השממה. מלחמת העולם הראשונה קטעה את העלייה השנייה ודלדלה את היישוב היהודי, שמנה ערב "המלחמה הגדולה" כ-85,000 איש, ובסיומה רק כ-55,000.

היישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה

כבר בתחילת המלחמה ביטלו העות'מאנים את משטר הקפיטולציות*, ויהודים רבים לא נהנו מחסות של מדינה אירופית שהגנה עליהם. עם כניסת העות'מאנים למלחמה לצד גרמניה, הפכו עשרות אלפי היהודים שהגיעו מרוסיה לנתיני מדינת אויב והם נאלצו לעזוב את הארץ או לקבל אזרחות עות'מאנית ולהתגייס לצבא או לשלם דמי כופר גבוהים. השלטונות החלו להציק ליישוב היהודי ולהצר את צעדיו והשמירה העברית נאסרה. מבחינה כלכלית, נפסק המסחר עם אירופה כמו גם הזרמת כספי החלוקה ליישוב הישן. אסונות טבע, ובראשם הופעת הארבה, פגעו קשות

ביבולים, והחמירו עוד יותר את המצב הכלכלי, והיישוב עמד על סף רעב. לעזרתו הכלכלית של היישוב נחלצו יהודי ארה"ב, בין השאר על ידי ארגון הג'וינט. נוסף לזאת, במהלך המלחמה גודשו אלפי יהודים מבתיהם, והמפורסם שבכולם הוא גירוש עשרת אלפים תושבי יפו ותל אביב, באביב 1917. מציאות זו הביאה לדלדולו של היישוב, בעיקר של היישוב הישן.

מגורשי תל אביב ויפו, על מיטלטליהם בלי קורת גג, 1917

* ראו לעיל עמ' 22.

עם סיום המלחמה וכיבוש הארץ בידי הבריטים, היה היישוב היהודי מיעוט קטן מבחינה מספרית ומבחינת פריסת ההתיישבות. שלטון המנדט היה חלון הזדמנויות לחיזוק היישוב היהודי, כפי שהובטח בטופס המנדט ב-1922: ממשלת בריטניה "תקל בתנאים נאותים על ההגירה העברית ותסייע [...] להתיישבות צפופה של היהודים בארץ". כך שבתקופה זו התחדשו ביתר שאת העלייה וההתיישבות היהודית.

הישוב היהודי הבין כי על מנת לקדם את הקמת המדינה היהודית עליו להגדיל את היקף האוכלוסייה וההתיישבות וליצור רוב יהודי בארץ. בפרק זה נלמד על העלייה והתפתחות ההתיישבות בתקופת זו.

לאורך הפרק כונו היהודים שהגיעו לארץ 'עולים', כפי שהיה מקובל לכנות את ההגעה לארץ ישראל בכל הדורות: 'עלייה', ולא סתם 'מעבר' או 'הגירה'. בתקופה המדוברת היו יהודים רבים שהגיעו לארץ לא מתוך רצון ליישב אותה או לגור בה דווקא, אלא מתוך כורח המציאות: רדיפות וגזרות בארצות המוצא, וחוסר אפשרות אחרת. היו שכינו אותם 'מהגרים', ולא 'עולים'. עם זאת, חלק מאלה שהגיעו לארץ כ'מהגרים' נתפסו לרעיון הציוני ופעלו למענו.

חוו דעתכם: האם העובדה שמדובר באנשים שראו עצמם כמהגרים מפחיתה מתרומתם לבניין הארץ? נמקו את תשובתכם.

שאלה מנחה לספר: כיצד תראו העלייה וההתיישבות בשנים 1919-1939 לקראת 'הבית הלאומי' וההגשמת האלון הציוני?

סעיף הפרק:

סעיף א': מטרות העלייה וההתיישבות הציונית
סעיף ב': דילמות במדיניות העלייה וההתיישבות של התנועה הציונית והנהגת היישוב
סעיף ג': מפעלי עלייה והתיישבות לגווניהם האידיאולוגיים בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20

מושגים מרכזיים:

- עלייה שלישית
- עלייה רביעית
- עלייה חמישית (עליית הייקים)
- גאולת הקרקעות
- עלייה סלקטיבית
- עלייה חופשית
- הכשרה
- החלוצ
- ברית חלוצים דתיים (בח"ד)
- הון לאומי
- הון פרטי

סעיף א. מטרות העלייה וההתיישבות הציונית

בעשרים השנים הראשונות של המנדט הבריטי, גדלה האוכלוסייה היהודית מכ-55,000 נפש ב-1919 לכ-432,000 נפש ב-1939, יותר מפי שמונה, גידול מדהים לתקופה קצרה כל כך. הגידול בתקופה זו התרחש בעיקר בעקבות שלושה גלי עלייה גדולים: העלייה השלישית, הרביעית והחמישית (נלמד עליהם בסעיף ג').

1א. מטרות העלייה

מבחינת התנועה הציונית, מטרותיה העיקריות של העלייה וההתיישבות היו שיבת העם לארצו תוך יצירת רוב יהודי בארץ ישראל, שיוביל להקמת מדינה יהודית.

מטרה נוספת שהייתה בעלייה ארצה, שלא קשורה בקשר ישיר להקמת המדינה, היא מציאת פתרון למצוקות היהודים בגולה. האנטישמיות המודרנית, שפגעה ביהודים כסטירת לחי לאחר התקוות הגדולות שנתלו באמנציפציה, ** תרמה לדחיפה של יהודים רבים להגר מאירופה. אנטישמיות זו באה לידי ביטוי, למשל, בפרעות שהיו בשנים 1919-1920 בברית המועצות, *** בגזרות כלכליות על יהודי פולין בשנות העשרים של המאה העשרים, במדיניות הנאצים בגרמניה בשנים 1933-1939 (ראו חורבן וגבורה: נאציזם ושואה, פרקים 2-3).

בייחוד לאחר הקשחת חוקי ההגירה בארה"ב באמצע שנות העשרים, הבינו יותר ויותר יהודים כי המפלט האחרון מפני האנטישמיות הוא ארץ ישראל. גם בארצות האסלאם היו כאלו שהמניע לעלייתם הייתה בריחה ממצוקת הגולה. בתימן למשל, שממנה עלו העולים הרבים ביותר יחסית לגודל הקהילה בארץ המוצא, הרקע לעלייה היה גזרות כלכליות ורדיפות.

2א. מטרות ההתיישבות

המטרה העיקרית של ההתיישבות, מבחינת ההנהלה הציונית, הייתה להגיע בארץ לפריסה התיישבות יהודית רחבה ויציבה ככל האפשר, תוך דגש על גושי התיישבות ורצף התיישבות. זאת כדי לקבוע עובדות בשטח, ובכך להוביל להקמתה של מדינה יהודית גדולה ככל האפשר. מלבד זאת **לגאולת הקרקעות**, העברת קרקעות ארץ ישראל לבעלות יהודית, הייתה בעיני היישוב ערך חשוב, שיש להיאבק עליו מצד עצמו. אך לעולים עצמם היו כמובן גם מטרות משלהם. למשל, בעלייה הרביעית והחמישית, רצו חלק גדול מהעולים ליצור לעצמם חיים דומים ככל האפשר לחיים שנטשו בגולה - בהתיישבות העירונית המוכרת להם.

מטרת משנה להתיישבות הייתה לחזק את הקשר עם יהודי הגולה על ידי שיתופם במפעל ההתיישבות. יהודי חוץ לארץ ראו חשיבות רבה בהתיישבות היהודית בארץ ולכן תרמו לה מכספם. התמיכה הגדולה של הגולה בהתיישבות הייתה ביטוי לסולידריות (ערבות הדדית) הגדולה שהייתה לכלל העם היהודי בבניין הארץ.

* ראו מסורת ומהפכות עמ' 248-252.

** ראו שם, עמ' 173-179.

*** בשנים אלו פרצה מלחמת אזרחים בין המהפכנים הקומוניסטים למתנגדיהם. במהלך מלחמת האזרחים נרצחו כ-70 אלף יהודים בפורגומוס שבוצעו בדרך כלל על ידי מתנגדי הקומוניסטים.

סעיף ב. דילמות במדיניות העלייה וההתיישבות של התנועה הציונית והנהגת הישוב

11. דילמות בנושאי העלייה:

סדרי עדיפויות ושיקול דעת בהעלאת עולים

עם כיבוש ארץ ישראל בידי הבריטים, נפתחו שערי הארץ לעלייה יהודית והחלה התעוררות גדולה בקרב יהודי מזרח אירופה לעלייה לארץ. אלא שמצבה של ארץ ישראל בעקבות הנזקים הכלכליים שגרמו מלחמת העולם הראשונה גרמו לרבים לחשוש מעלייה חופשית ומידית לארץ. ביטוי בולט לחשש זה בא לידי ביטוי בכרוז שהפיץ הוועד הפועל הציוני בשנת 1919 שכותרתו "אל תעלו, כי הארץ אינה מוכנה לקלוט אתכם". גם הבריטים היו מודעים למצבה הכלכלי של ארץ ישראל, ולכן הם רצו שהעלייה לא תחרוג ממה שהייתה, לדעתם, יכולת הקליטה הכלכלית של עולים בארץ בכלל וביישוב היהודי בפרט. על כן, עד 1937 הם העניקו סרטיפיקטים בלי הגבלה ליהודים בעלי הון*, לבעלי מקצוע מבוקש שיבטיח את קיום העולה בארץ, לתלמידים שיש מוסד שלוקח חסות עליהם, לאנשים הכשירים לעבודה ולבעלי משפחה בארץ שמשפחתם מסוגלת לדאוג לקליטתם. במקביל הגבילו את מספר הסרטיפיקטים לאלו שלא עמדו באמות מידה אלו.

כאמור, רוב המועמדים לעלייה לא היו בעלי הון ולכן נזקקו לסיוע כלכלי לקליטה מוצלחת בארץ ישראל. הסולידריות הכלל-יהודית בבניין הארץ הובילה לגיוס כספים למען קליטת העולים ויישובם, אך האמצעים שעמדו לרשות התנועה הציונית עדיין היו מוגבלים. לכן הנהגת היישוב התלבטה אם לאפשר עלייה לכל המעוניין לעלות, גם אם אינם בעלי הון, או להגביל אותה.

הבריטים קבעו את מספר הסרטיפיקטים שיחולקו בכל שנה, אך הניחו להנהגת היישוב היהודי ולתנועה הציונית לקבוע מי מבין המועמדים לעלייה יזכו בהם.

חלק מהנהגת היישוב צידד ב**עלייה סלקטיבית**, עלייה על פי סדר עדיפות של הסוכנות היהודית תוך בחירה וברירת העולים על פי מידת התאמתם לעשייה הציונית וליכולתם לסייע לבניין הארץ. אחרים צידדו ב**עלייה חופשית**, מבלי התערבות הסוכנות היהודית בעלייה ומתן אפשרות לכל מי שמעוניין לעלות לארץ בעיתוי הנוח לו ובלי קשר לסיבותיו, רקעו או כישוריו.

המצדדים ב**עלייה סלקטיבית** טענו כי אי אפשר לבנות את הארץ באמצעות עולים עניים, בעלי משפחות, הדואגים לכלכלת משפחתם הרעבה ואינם פנויים לעבודה חלוצית ראויה לשמה. היה גם חשש שעולים מסוג זה עלולים לרדת מן הארץ ברגע שייתקלו בקשיים - מכיוון שהאידיאולוגיה הציונית כלל לא בערה בעצמותיהם. נוסף לכך, כאמור לעיל, מכיוון שהבריטים הגבילו את הכניסה לארץ, היה נראה כי במספר המצומצם של רישיונות העלייה עדיף להעלות תחילה אנשים שיכלו להועיל לפיתוח הארץ, אנשים העולים מתוך אידיאולוגיה והתלהבות ציונית. מובן שגם המצדדים בגישה זו רצו שכל היהודים יוכלו לעלות לארץ, אך הם טענו כי למען טובת הארץ, יש להעלות בשלבים: תחילה את הצעירים החלוצים, ורק לאחר שהם יכשירו את הדרך תיפתח העלייה בפני כל המוני בית ישראל. לטענתם, אם הדבר לא ייעשה במתינות, כל בניין הארץ עלול להתמוטט.

* מ-1937 הוגבלה גם עליית אלו שיכלו להיקלט בארץ בכוחות עצמם בגלל המרד הערבי, שעליו נלמד בפרק הבא.

בעד עלייה סלקטיבית

מקור א': נאום בן גוריון בקונגרס הציוני ב-1933

ארץ ישראל זקוקה היום לא למהגרים סתם אלא לחלוצים. ההבדל ביניהם פשוט: המהגר בא לקחת מן הארץ, החלוץ בא לתת לארץ. לפיכך אנו תובעים זכות בכורה לעלייה החלוצית. בעלייה חלוצית כזאת אנו רואים תנאי מוקדם להגשמת הציונות.

[בתוך דבורה הכהן, תכנית המיליון: תכניתו של דוד בן-גוריון לעלייה המונית בשנים 1942-1945, 1994, עמ' 16]

מקור ב': עמדת משה סמילנסקי, 1926

יש צורך ויש חובה להינצל בהקדם האפשרי משיטת הגירה עירונית מבוהלת. [...] יש צורך ויש חובה להפסיק גם את ההגירה של האנשים בעלי אמצעים קטנים, שרק מתוך אונאה עצמית רימינו אותם ואמרנו להם עד כה, שאמצעיהם מספיקים. [...] ארץ-ישראל לא הייתה, איננה ולא תהיה גם בעתיד הקרוב ארץ של הגירה. ארץ-ישראל הינה רק ארץ של התיישבות - התיישבות חקלאית בעיקרה, התיישבות אטית הדרגתית.

[בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה, תקופת המנדט הבריטי, חלק שני, תשנ"ה, עמ' 223]

אילו נימוקים עולים מקטעי המקור בעד העלייה הסלקטיבית?

מנגד, המצדדים ב**עלייה חופשית** טענו כי ארץ ישראל היא ביתו של העם היהודי כולו, וכי הצלת היהודים הנרדפים צריכה לעמוד בראש מעייניה של התנועה הציונית, שהרי כל מטרת גאולת קרקעות הארץ היא בשביל שכל העם היהודי יוכל לשוב אליה. לדעתם, הסולידריות הכלל-יהודית חייבה כעת שהיישוב היהודי הוא זה שיסייע ליהודי אירופה. מלבד זאת, תומכי העלייה החופשית טענו כי רק בהעלאת כמה שיותר יהודים ארצה, וביניהם אנשים שאינם אידיאולוגים מובהקים, יצליח היישוב היהודי ליצור רוב בארץ. נוסף לכך, דווקא משפחות עם ילדים נוטות יותר להשתקע, ואינן ממהרות לרדת מהארץ. כמו כן, בדרך כלל רק למשפחות, שהגיעו מתוך כורח המצב בארצות המוצא, היה הון פרטי שיכול לסייע בכלכלת הארץ. הצעירים החלוצים אמנם היו מצוידים בהתלהבות רבה, אך בדרך כלל חסרי פרוטה, ולא ניתן לפתח מדינה רק על כספי תרומות יהודי העולם.

נימוקים בעד עלייה חופשית

מקור א': עדותו של ד'בוטניסקי בפני ועדת שאו, 1930

במזרח אירופה יש אזור גדול המקיף כמה וכמה ארצות שהוא אזור של אנטישמיות שאין לה תקנה. [...] בעבר פנתה ההגירה מן האזור הזה לארצות אחרות, אך לאחר זמן מה [לאחר חקיקת חוקי הגירה נוקשים בארה"ב] התברר שאינה רצויה ועכשיו פסקה. ארץ ישראל היא

הארץ היחידה שאליה אפשר להפנות רבים מהם. לפיכך צריכה ממשלת ארץ ישראל לקדם באורח פעיל את ההתיישבות היהודית מתוך מגמה, כמובן, ליצור רוב יהודי כתנאי מוקדם להקמתה של מדינה יהודית.

[בתוך שמואל כץ, ז'בו, 1993, עמ' 755]

מקור ב': ז'בוטינסקי, 1931

להושיב בארץ ישראל ארבעה מיליונים עולים - אין זו תעודה דמיונית. אם בארץ ישראל המקוצצת העכשוית, בלי עבר הירדן, בלי נמלים [...] מוצא את מחיתו כמיליון נפש, הרי ארץ ישראל עם עבר הירדן, כשתבוא ההתפתחות המתאימה, בודאי שלא תהיינה צרות מהכיל, אחרי עשרות שנים אחדות, חמשה או ששה מיליונים תושבים.

[ז'בוטינסקי, הגירה, דאר היום, 16.2.1931]

1. הסבירו את הנימוקים שהציג ז'בוטינסקי בעד עלייה חופשית.

2. לפי שני הקטעים, כיצד מפרש ז'בוטינסקי את המושג "בית לאומי יהודי בארץ ישראל", שהיא מטרת המנדט הבריטי? ומה הם גבולות הבית הלאומי לדעתו?

3. לפי הקטע הראשון, מהו התנאי המוקדם לכינון הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל?

למעשה, רוב היישוב היהודי תמך בעלייה סלקטיבית, לפחות במידה כלשהי, וכך נהג הממסד הציוני ברוב המקרים. עם זאת, ככל שמצב היהודים בגולה החמיר בסוף שנות העשרים ובמיוחד בשנות השלושים של המאה העשרים, ובוודאי בתקופת השואה, כשהיה מובן שכל מי שנשאר בגרמניה וסביבתה נמצא בסכנת חיים ממשית, החלה להתפשט ביישוב התמיכה בעליית הצלה. והעמדה השתנתה לא רק ביחס ליהודי אירופה, אלא ביחס לכל הגולה.

כך כתב בן גוריון ב-1938:

זה יהיה משגה פאטלי [=קטלני] ואסון היסטורי אם נוותר בשעה זו על עלייה גדולה, המונית. [בתוך דבורה הכהן, תכנית המיליון: תכניתו של דוד בן-גוריון לעלייה המונית בשנים 1942-1945, תשנ"ה, עמ' 17]

1. כיצד תוכלו להסביר את השינוי שחל בעמדתו בין שנת 1933 (לעיל עמ' 185) לשנת 1938? היעזרו בתשובתכם במה שלמדתם על מצבם של יהודי אירופה בפרק השני של הספר חורבן וגבורה: נאציזם ושואה, וביחסי יהודים-ערבים בתקופה זו (להלן בפרק הבא).

הנהגת מדיניות של עלייה סלקטיבית על ידי התנועה הציונית והנהגת היישוב בארץ חייבה קביעת אמות מידה לחלוקת הסרטיפיקטים. אמת המידה שנבחרה הייתה הענקת הסרטיפיקטים

הראשונים למועמדי עלייה המסוגלים להניח את התשתית בארץ, ורק לאחר מכן לשאר המועמדים לעלייה. מועמדי העלייה שנדמו ביניהם כמסוגלים להניח את התשתית היו צעירים, בריאים וחזקים, נכונים לחיי שיתוף, דוברי עברית ובעלי מוטיבציה ציונית גבוהה להתמודד עם הקשיים בארץ. מסיבה זו, בחלוקת רישיונות העלייה ניתנה עדיפות ברורה לצעירים, שהתגבשו בקבוצות ועברו הכשרה בגולה, על פני שאר העולים.

כאמור, בכל תקופת המנדט הבריטי, גוש הפועלים השפיע רבות על היישוב היהודי בארץ ישראל ועל התנועה הציונית ואף הנהיג את היישוב היהודי בארץ ישראל משנות השלושים ואילך. אמת המידה שנבחרה לחלוקת סרטיפיקטים לאלו שלא יכלו לעלות באופן חופשי שירתה שתי מטרות: האחת, הנחת תשתית כלכלית של היישוב היהודי. והשנייה, רצונו של גוש הפועלים לחזק את כוחו הפוליטי, כדי שכוחו יישמר ואף יתחזק. גם המבנה הפוליטי ביישוב היהודי, שעליו למדנו בפרק הקודם, חיזק את הנטייה לחלוקת הסרטיפיקטים על פי יחסי הכוחות הפוליטיים ביישוב היהודי המאורגן. הנפגעים העיקריים ממדיניות חלוקת סרטיפיקטים זו היו יהודים המזוהים עם 'אגודת ישראל' שלא הצטרפו ל'כנסת ישראל' ולתנועה הציונית ולכן לא היו חלק מהמוסדות שקבעו את חלוקת הסרטיפיקטים. אף על פי כן, ככל שהחמיר מצבם של יהודי מזרח אירופה וגרמניה, אמת המידה של ההצלה הפכה יותר ויותר לשיקול מרכזי בחלוקת סרטיפיקטים על חשבון אמת המידה של מועמדי עלייה היכולים לחזק את התשתית הכלכלית של היישוב היהודי.

22. דילמות בנושאי התיישבות - סדרי עדיפויות ושיקולי דעת בדפוסי התיישבות ומיקום היישובים התיישבות בסיוע הון פרטי או הון לאומי?

כמו בעניין העלייה, גם ביחס להתיישבות היה ויכוח ביישוב על הדרך הטובה והמוסרית ביותר לבנות בה את מדינת היהודים. הן בתנועה הציונית והן ביישוב היהודי בארץ ישראל היו דעות ורעיונות אידיאולוגיים שונים לגבי צורת ההתיישבות ואופייה, אשר בסופו של דבר יתרמו להתפתחות היישוב היהודי.

מראשית העליות הציוניות נזקקו המתישבים לסיוע כלכלי כדי לרכוש קרקעות ואמצעי ייצור להתיישבות, ולהקמת מוסדות ציבור ותפעולם. גם התנועה הציונית הבינה שהעולים לארץ יזדקקו לסיוע כלכלי נרחב ולכן הקימה מוסדות מממנים (אוצר התיישבות היהודים, בנק אנגלו-פלשתינה וקרן היסוד) ומוסדות מיישבים (הקרן הקיימת לישראל, המשרד הארץ ישראלי וחברת הכשרת היישוב). * מוסדות אלו הוקמו ומומנו בעזרת דמי החבר, השקל הציוני, ** ותרומות שהיא הצליחה לגייס, בעיקר מיהודים.

לאחר שהשליטה על ארץ ישראל עברה לידי בריטניה והיא קיבלה את המנדט עליה, התעורר פולמוס בתנועה הציונית בנוגע לשיטה הכלכלית-חברתית שעליה יש לבסס את הבית הלאומי. חלק ניכר מיהודי ארצות הברית, ובראשם לואיס ברנדייס, חבר בית המשפט העליון של ארצות הברית וממנהיגי התנועה הציונית האמריקנית, חשבו שאת הארץ יש לבנות בעיקר על ידי הון

* ראו מסורת ומהפכות עמ' 275.

** ראו מסורת ומהפכות עמ' 274.

פרטי, של יזמים מקומיים, בדומה לדרך שבה התפתחה ההתיישבות בארצות הברית. לעומתם, חלק ניכר מיהודי אירופה וארץ ישראל, ובראשם חיים ויצמן, האמינו כי ההון הפרטי לבד לא יספיק, ולכן את ארץ ישראל יש לבנות באמצעות **ההון הלאומי**, כלומר ריכוז כספי התמיכה היהודית העולמית בציונות (על פי שיטה זו הוקמה הקרן הקיימת לישראל).

בראשית שנות ה-20 התגבר העימות בתנועה הציונית סביב שאלה זו ואף הפך לקרע, כאשר ברנדייס פרש על רקע זה מהסתדרות ציוני אמריקה. הקרע הזה היה יכול להיות הרסני לתנועה הציונית, שכן רוב התמיכה בהתיישבות בארץ הגיעה מיהודי ארצות הברית. אלא שברנדייס הקים ארגון נפרד, שתמך ביישוב היהודי, וכך יכלו גם יהודים אמריקניים לא-ציונים לתמוך ביישוב, גם אם לא הסכימו עם התנהלותה של התנועה הציונית דווקא - מה שהגדיל למעשה את תמיכת יהודי ארצות הברית במפעל הציוני.

עמדות שונות אלו הושפעו במידה רבה מהתפיסה הפוליטית הכללית של הגושים השונים בארץ, בעיקר בין שני הגושים המרכזיים, בין הגוש הפועלי לבין הגוש האזרחי. חשיבותם של יזמים אלו בהשפעתם בפועל על צורת ההתיישבות השונות.

הון לאומי להתיישבות חקלאית-שיתופית או להתיישבות עירונית ולפיתוח התעשייה?

הגוש האזרחי צידד בהתיישבות עירונית ופיתוח התעשייה, כי צורת התיישבות זו מסוגלת לפתח את חיי המסחר והתרבות בארץ, ולהפוך אותה ליציבה מבחינה כלכלית. לכן אם כבר מיישבים בעזרת הון לאומי, צריך להפנות את רובו להתיישבות עירונית ולפיתוח התעשייה. גם רוב העולים, שהגיעו מאירופה, רצו להמשיך את חיי העיר שהכירו והיו רגילים בהם ורבים מהם בחרו להתיישב בתל אביב, העיר העברית המתקדמת ביותר מבחינת תנאים בארץ. חלק מעולים אלו הגיעו לארץ עם הון פרטי פנו לעתים קרובות להשקעה בערים ובתעשייה.

אך הנהגת היישוב וההנהגה הציונית החליטו להעניק עדיפות ומשאבים דווקא להתיישבות החקלאית-שיתופית ולהשקיע בה את ההון הלאומי, שכן היא יוצרת פריסה רחבה של יישובים. בעמדה זו תמך גם הגוש הפועלי, שלדעתו ההתיישבות החקלאית-שיתופית צריכה הייתה להיות הבסיס לחברה מתוקנת ויצרנית בארץ.

ההתיישבות הדתית: התיישבות פזורה בכל מקום או התיישבות גושית?

מלבד השאלה אם להתיישב בצורה של קיבוץ או מושב, שהייתה משותפת לכלל ההתיישבות, להתיישבות הדתית הייתה דילמה נוספת לגבי אופי ההתיישבות הרצוי: האם להתיישב בכל מקום המתאים להקמת משק, וכך לפזר את היישובים הדתיים בין יישובים שאינם דתיים ברחבי הארץ, או לקבוע את נקודות ההתיישבות הדתית בצורה מסודרת ומתוכננת, **כהתיישבות גושית**?

ההכרעה הייתה בעד התיישבות גושית. זאת משום הצורך במוסדות דת, חינוך ותרבות ייחודיים, שקשה לספק ביישוב בודד, וכן מהרצון להעמיד גושי התיישבות איתנים שיוכלו להוביל ולהשפיע על כלל ההתיישבות בארץ.

שלמה זלמן שרגאי (תש"ז)

גאולת ישראל מחייבת ריכוז בני ישראל בארץ-ישראל ביחידות טריטוראליות עצמאיות אשר ברוב הימים יתנו לנו רוב עברי ויהפכו את ארץ ישראל למדינת ישראל. גאולת תורת ישראל מחייבת ריכוז יחידות טריטוראליות של יהודים החיים את התורה, שבריון תהווה גוש טריטוריאלי אחד גדול, מכוון ומודרך לאורה. הן שתקמנה לנו רוב עברי דתי ותהפכנה את מדינת ישראל למדינת התורה. חידוש זה משמעו: כל שעל קרקע בארץ-ישראל הנגאל על ידי יהודים דתיים משמש מבצר עוז ליהדות הדתית ויסוד תביעה כלפי אחרים. יצירת מציאות של הווי חיים דתי-מוסרי עלאי מול הווי חיים מעורטל הדת - הוא הדרך היישובית של הפוהמ"ז [הפועל המזרחי].

[בתוך: יוסי כץ, **תורה ועבודה בבניין הארץ**, 1996, עמ' 44]

1. על פי קטע המקור, מהי מטרת כלל ההתיישבות ומהי המטרה הייחודית של ההתיישבות הדתית?
2. כיצד מצדיק מחבר הקטע את הצורך בהתיישבות דתית גושית?
3. לדעתכם, האם ההתיישבות הדתית היום עדיין צריכה להיות התיישבות גושית? נמקו את עמדתכם.

אך האידיאל של התיישבות גושית דתית נתקל בקשיים רבים, שהקשו על ההתיישבות הדתית ליצור גושי התיישבות מרכזיים ומשפיעים כפי שקיוותה. מלבד הקשיים הרגילים שתקפו את כלל ההתיישבות בארץ, כחוסר היכרות מספיקה עם העבודה החקלאית, קושי בעיבוד הקרקע השוממה ומחסור מתמיד בתקציבים, סבלה ההתיישבות הדתית מעובדת היותה קבוצה קטנה וחלשה יחסית, שלא הוענקו לה קרקעות רבות. גם הקרקעות שהוצעו לה, בסופו של דבר, היו בדרך כלל גרועות, והיה קשה לעבד אותן. נוסף על כך, פעמים למתיישרים הדתיים הייתה התמודדות עם שכניהם החילונים, שלא תמיד ראו את התיישבותם בעין יפה. כך קרה ב-1943, עם המושב נחלים, שהוקם במקור ליד הקיבוצים החילוניים דן, דפנה ובית הלל בגליל העליון, שהתנגדותם אליו אילצה את חבריו לנטוש אותו ולחפש מקום חלופי להתיישבות (היום ליד פתח תקווה).

סעיף ג. מפעלי העלייה וההתיישבות לגוונים האידאולוגיים בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20

ג. תנועות והכשרות חלוציות

מהו **חלוץ**? חלוץ הוא פורץ דרך, סולל דרך חדשה לבאים אחריו. למילה חלוציות בהקשר הציוני הייתה משמעות רבה מאוד. כבר בתנ"ך מתואר החלוץ לפני המחנה, היוצא לכבוש את הארץ. התנועה הציונית ראתה בחלוץ אדם אידיאלי, הרוותם את כל כולו לטובת בניין הארץ.

בין המחנה הפועלי לאזרחי הייתה מחלוקת בשאלה מי ראוי להיקרא חלוץ. מחנה הפועלים התייחס רק למקימי היישובים השיתופיים והחקלאיים כאל חלוצים, ואילו במחנה האזרחי טענו שכל מי שתורם באופן כלשהו לבניין הארץ הוא חלוץ, גם אם העדיף לגור ביישוב עירוני לא שיתופי או שהעדיף לעסוק במסחר ובתעשייה.

זאב ד'בוטינסקי פגש את יוסף טרומפלדור ושמע ממנו הסבר על מושג החלוץ בעיניו:

"זהו מושג רחב הרבה יותר מ'צועד בראש'. כמובן דרושים גם פועלים, ואולם לא זהו המובן של המלה 'חלוץ'. לנו דרושים אנשים מוכנים 'לכל' מה שתדרוש ארץ ישראל. ל'פועל' יש האינטרסים הפועליים שלו [...] אולם אנו צריכים להקים דור, שלא יהיו לו אינטרסים ולא הרגלים. מטיל ברזל סתם. גמיש - אבל ברזל. מתכת, שאפשר לחשל ממנה כל מה שיש צורך בו בשביל המכונה הלאומית. חסר גלגל? אני הגלגל. חסרים מסמר, בורג, גלגל תנופה? קחו אותי. צריך לחפור אדמה? אני חופר. צריך להיות חייל? אני חייל. משטרה? רופא? עורכי דין? מורים? שואבי מים? בבקשה, אני עושה את הכל. אין לי פרצוף, אין פסיכולוגיה, אין רגשות, אין לי אפילו שם: אני האידיאה הטהורה של שירות, מוכן לכל, איני קשור בשום דבר; אני יודע רק ציווי אחד: לבנות."

"אין בני אדם כאלה", אמרתי.

"יהיו".

טעיתי והוא צדק. הראשון מבני אדם כאלה ישב לפני. הוא בעצמו היה כזה: עורך דין, חייל, פועל במשק חקלאי. אפילו לתל חי בא לחפש עבודת אדמה, מצא שם את מותו מכדור של רובה, אמר "אין דבר" ומת כבן אלמוות.

[זאב ד'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, תש"ז, עמ' 205-206]

הקמת תנועת "החלוץ" וההכשרות להגשמת ערי הציונות

חלק מהעולים בעלייה השלישית* הגיעו לארץ לאחר שעברו בארצם הכשרה שכללה לימוד מקצוע החקלאות, היסטוריה יהודית ועברית וחיו יחד באווירה של קבוצה שיתופית. גורם חשוב בהכשרה זו היה ארגון החלוץ, שהוקם ב-1917 ברוסיה בידי צעירים בלי זיקה מפלגתית, כדי לסלול את הדרך לעלייה והתיישבות בארץ ישראל. ארגון החלוץ התפשט ברחבי אירופה ומנה עשרות אלפי חברים. במסגרת פעילות החלוץ הוקמו חוות הכשרה רבות שבהן התכוננו החברים לקראת העלייה.

* ראו עמ' 191-192.

החלוץ הדתי: הפועל המזרחי והקיבוץ הדתי

בעלייה הרביעית** עלתה גם קבוצה של חלוצים דתיים מגרמניה. חלוצים אלו, שעקרונותיהם תאמו את גישתה של 'הפועל המזרחי', הקימו בגרמניה, ב-1928, את תנועת ברית חלוצים דתיים (בח"ד). התנועה הקימה ברודגס שבגרמניה חוות הכשרה עבור נוער דתי ציוני, שיעלה לארץ ישראל. הגרעין הראשון של העולים כלל אחד עשר איש מחניכי רודגס, שעלו ב-1929, והקימו ב-1931 ליד פתח תקווה את קיבוץ 'רודגס', כשם חוות ההכשרה. ב-1939 נוסד על ידי חבריה ארגון הקיבוץ הדתי, שמטרתו הייתה לדאוג ליישובם של החלוצים הדתיים בארץ.

** ראו עמ' 192-193.

הכנסת ספרי תורה בקיבוץ 'רודגס'

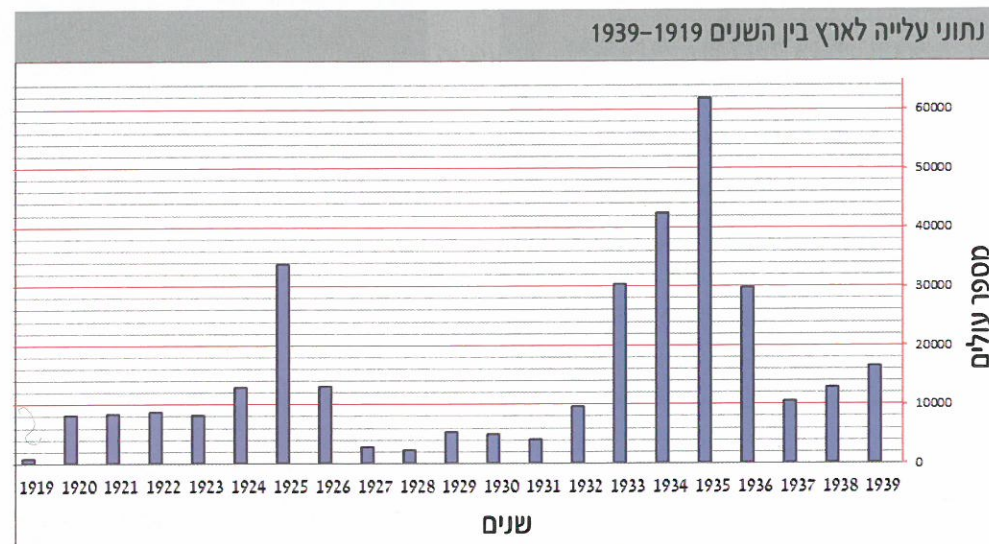
עבודה חקלאית של החלוצים הדתיים בחוות הכשרה בגרמניה

ההכשרות החלוציות בארצות האסלאם

בארצות האסלאם כמעט שלא היו הכשרות חלוציות, בתקופה שבין שתי המלחמות. הסיבה לכך הייתה היעדר תשתית ציונית חזקה ומתח עם האוכלוסייה המוסלמית, שנוצר בעקבות הסכסוך עם ערביי ארץ ישראל. יוצאת מן הכלל הייתה מצרים, שבה הוקמו כמה הכשרות חלוציות בשנות השלושים, בקהיר ובאלכסנדריה. קרבתה לארץ ישראל אפשרה לשליחי ההתיישבות העובדת ביישוב להגיע אליה ולגייס נערים יהודיים להגשמה ציונית.

ג. גלי העלייה, ייחודם, תרומתם לבניין הבית הלאומי ולאופיו

בתקופת המנדט היו שלושה גלי עלייה גדולים, ולכל גל עלייה היה מאפיין עיקרי ותרומה מיוחדת לבניין הארץ. מובן שכל גל עלייה מורכב מיהודים פרטיים שעלו מסיבות שונות, אך היו מאפיינים שייחדו את רוב העולים באותו גל עלייה - ורובם עלו לארץ בדרך כלל ממניעים דומים.

לפי הגרף, מה היו שנות השיא ושנות השפל בעלייה לארץ בשנים 1919-1939? שערך מה הגורמים לכך.

העלייה השלישית

בעלייה השלישית (1919-1924, תרע"ט-תרפ"ד) הגיעו לארץ כ-35,000 איש, בעיקר מארצות מזרח אירופה - מברית המועצות ומפולין. העלייה הייתה מורכבת מצעירים חילוניים, בלי משפחה וכסף, ששאפו להגשים את ערכי העבודה החקלאית והשיתופית, והיו חדורי התלהבות ואמונה ביכולתם לחולל מהפכה ולבנות מחדש את ארץ ישראל כארצו של העם היהודי.

אוהלים שבהם שוכנו חלוצי העלייה השלישית

בין העולים היו גם דתיים ומסורתיים ובעלי משפחות. רוב העולים הגיעו ארצה מתוך בחירה ותפיסה ציונית, ברמה כזו או אחרת, אך רק כשישית מהעולים השתייכו למה שנקרא אז - חלוצים.

קטיף בפרדס עין גנים, 1923

? מה אפשר ללמוד מהתמונה על הווי החיים של החלוצים?

החלוצים מצטלמים בסיום סלילת כביש ברמת גן, אחת ממושבות העלייה השלישית, 1927

חברת החשמל ליפו
— נע"ם —
תתחיל בקרוב להספיק זרם חשמלי.

הרוצים לקבל זרם צריכים לפנות למשרד החברה בתחנת החשמל בכל יום משעה 9 עד 12 לפני הצהריים ומשעה 4 עד 7 אחר הצהריים.

שום אינסטלציה פנימית לא תתקבל אל רשת החברה בטרם שתבחן על ידי החברים אל הרשת יעשו לפי סדר קבלת הבקשות.

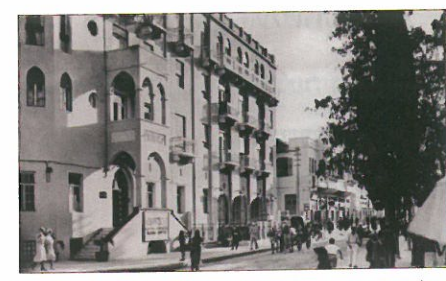
לקראת סוף העלייה השלישית, ב-1923, חלה התפתחות נוספת חשובה בארץ: הוקמה חברת החשמל בידי פנחס רוטנברג, והופעלה תחנת הכוח הראשונה בארץ בעיר תל אביב. התפתחות זו הפכה את תל אביב לעיר מתקדמת ומודרנית, ובעקבותיה הוקמו תחנות כוח נוספות באזורים מרכזיים בארץ.

הפועלים הקימו גם בתי חינוך לילדי העובדים. הראשון הוקם ב-1923 בתל אביב. ב-1924 הוקמה גם תנועת הנוער 'הנוער העובד' (כיום: 'הנוער העובד והלומד').

העלייה הרביעית

בעלייה הרביעית (1924-1929) עלו לארץ בין 70,000 ל-80,000 עולים, אך נשארו רק כ-60,000. גם בגל העלייה הזה רוב העולים הגיעו ממזרח אירופה, בעיקר מפולין (כמחצית מהעולים) ומברית המועצות, והיה גם אחוז ניכר של עולים מאסיה - כ-12% מהעולים הגיעו מתימן ומעיראק.

מלון הפאר הראשון, 'פלטיין', הוקם ב-1926 בתל אביב

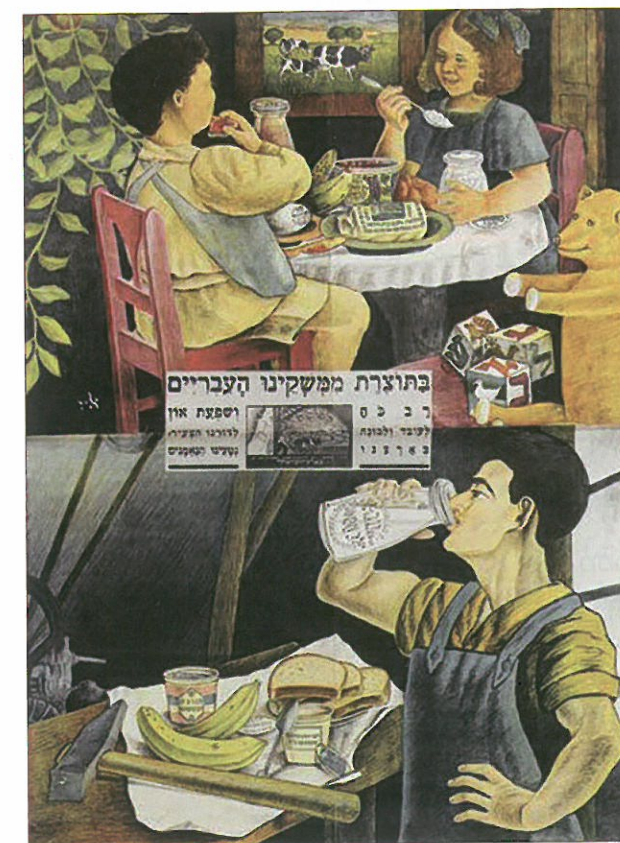
הגיעו צעירים חלוצים, דתיים וחילוניים כאחד, פועלים רבים, בעלי הון פרטי או רוכלים, אך בלטו בעלייה זו בעלי משפחות שלא היה להם כל רצון לכוון סדר חדש בארץ ולחתור לשוויון ולחיי שיתוף. המשותף לכולם היה הרצון להמשיך ולגור במסגרת עירונית, כפי שחיו עד כה בארצות המוצא. הם האמינו כי גם דרך זו חשובה לבניית הארץ, וכי רק ערים מסוגלות לקלוט את המוני היהודים שירצו לעלות.

בראשית ימי העלייה הרביעית התעוררה הכלכלה בארץ. ההון העצמי שהעולים הביאו אתם תרם מאוד לפיתוח הארץ ולרווחתה הכלכלית. בעלייה זו התפתחה מאוד ההתיישבות העירונית ועמה גם תרבות עירונית. הקיוסקים הרבים שהוקמו בתקופה זו בתל אביב העניקו לה את הכינוי "עליית הקיוסקים". אך לא רק קיוסקים הוקמו בעלייה הזו: העלייה הרביעית קידמה מאוד את התעשייה העירונית. הוקמו בתי מלאכה ומפעלים גדולים, לבניין, לטקסטיל, לדפוס ולמוצרי עור. התעשייה קידמה מאוד את הכלכלה בארץ, והעניקה יציבות כלכלית למשק היישובי.

הוטל פלטיין
מתקדם באותה המדינה כמו תל-אביב
הוטל הפודוני היחיד בתל-אביב. אוו חספס. פטנות-עליה (ליסס). גנת הנג. קונצרט ורקודים בכל יום. כל החדרים פטודרים עם נחיות הכי מודרניות. חדרי-אמבטיה סוחרים. פים קרים וחמים באופן חסדי וברי. הפרתיהרה בחדש מרץ 1926

בפרסומת שהודיעה על פתיחתו הקרובה של מלון 'פלטיין' נכתב כי בנייתו מתקדמת "באותה המהירות כמו תל אביב", יהיו בו את כל הנוחיות "הכי מודרניות", כולל "מכוניות-עליה" (=מעליות).

גם ההתיישבות החקלאית התפתחה בזמן העלייה הרביעית, כיוון שגם בעלייה זו עלו חלוצים רבים. בתקופה זו התפתח מאוד ענף פירות ההדר שתוצרתו יוצאה לאירופה, בעיקר במושבות שהוקמו באזור השרון, והיה לאחד הענפים המצליחים ביותר בארץ ישראל.

- ? 1. מהו המסר של הפרסומת? הדגישו כיצד מסר זה מעוצב בפרסומת.
2. איזה ערך ציוני מעמידים המפרסמים במרכז הפרסומת?
3. מה ניתן ללמוד מהפרסומת על הקשר בין החקלאים לבין העירוניים?

פרסומת של חברת תנובה משנת 1935 לערך. ב-1926 הוקמה חברת 'תנובה' בידי 13 משקים חקלאיים עבריים, כחברה שיתופית בלי מטרות רווח, שכל מטרתה למכור את התוצרת החקלאית העברית. הקמת האגודה השיתופית הזו הקלה על שיוון התוצרת ושיפורה את מצב המשק העברי.

העלייה החמישית

בעלייה החמישית (1932-1939) עלו כ-250,000 יהודים לארץ, עלייה זו הייתה גדולה מאוד ובעקבותיה הפך היישוב היהודי לכשליש מאוכלוסיית הארץ (31%). כ-40% מהעולים הגיעו מפולין, וקרוב לרבע הגיעו מגרמניה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה. כ-3% מכלל העולים בגל העלייה הזה הגיעו מתימן. העולים מגרמניה היו ברובם בעלי רכוש ולמרות שהם היו פחות מרבע מכלל העולים, הם התבלטו בה, משום כך עלייה זו כונתה גם **עליית הייקים**.

בתוך העולים הגיעו גם 5,000 בני נוער מגרמניה דרך **עליית הנוער**, ארגון שהוקם ב-1933 על ידי הסוכנות היהודית במטרה להעלות בני נוער בלי הוריהם לארץ ישראל. מוסדות הארגון סייעו בקליטת הנוער העולה, דאגו לחינוכו ולמגוריו. הצעירים עברו הכשרה בארץ והשתתפו בהקמת יישובים חדשים. עד קום המדינה הגיעו לארץ דרך עליית הנוער כ-30,000 נערים. העלייה בלי ההורים אפשרה מתן סרטיפיקטים ביתר קלות, בתקופה שבה השגת סרטיפיקט הפכה למשימה שאינה מובנת מאליה.

לכל אורך התקופה נמשך גם המאבק על צביונו העברי של היישוב היהודי המתפתח. העיתון 'דרור', שנכתב בעברית באותיות לטיניות, יצא לאור ב-1933, בידי לא אחר מאשר איתמר בן אב"י, בנו של אליעזר בן יהודה, מחיה הדיבור העברי - הילד הראשון בארץ ששפת האם שלו הייתה עברית. בעקבות הסערה שעורר השימוש באותיות לטיניות, נסגר העיתון.

1. בפרק השלישי בעמוד 125 למדנו שאתאתורכ החליף את הכתב בתורכיה מערבי לתורכי, שהוא כתב המבוסס על הלטינית. במה דומה הצעת איתמר בן אב"י לשינוי של אתאתורכ ובמה היא שונה ממנו?

2. מדוע לדעתכם חשב איתמר בן אב"י ב-1933 שכדאי להחליף את הכתב ללטיני?

3. לדעתכם, מי התנגדו להצעה זו ומדוע?

על אף שרוב העולים לא הגיעו ממניעים ציוניים דווקא, תרומתם לבנייה הייתה רבה. העולים מגרמניה היו בעלי ידע רב, והם הוסיפו רבות להתפתחות האקדמית של הארץ. הפרופסורים ואנשי הרוח שבהם פיתחו את המדע והרפואה ותרמו לפיתוח האוניברסיטאות והחינוך בארץ. תרבות הפנאי התפתחה אף היא, והוקמו בתי תיאטרון, מסעדות ובתי קפה בסגנון אירופי. נוסף לכך, עצם גודלה של עלייה זו, שהפכה את היישוב היהודי לכמעט שליש מאוכלוסיית הארץ, הייתה בעלת הישג חשוב ליישוב היהודי המתפתח.

העלייה מארצות האסלאם

העלייה מארצות האסלאם הייתה קטנה יחסית. לכל אורך תקופת המנדט הבריטי, בשנות העשרים ובמחצית הראשונה של שנות השלושים, העולים מארצות האסלאם היו כ-10% בלבד מכלל העולים. היו לכך כמה סיבות: בארצות אלו הפעילות הציונית לא הייתה מפותחת, הסוכנות היהודית לא הרבתה לחלק סרטיפיקטים ליהודים שם, והתנועה הציונית לא פעלה באותה העוצמה כפי שפעלה באירופה וכמעט שלא היו בהן ארגוני הכשרה חלוציים. נוסף לכך, מצבם של היהודים בארצות האסלאם, יחסית למצב באירופה, היה רגוע ויציב, ולא דחף אותם לעלות.

אך היו ארצות ששיעור העולים מבין חברי הקהילה היה גבוה ביותר. כך למשל הייתה העלייה מתימן, אשר במהלכה עלו לארץ בשנים 1919-1948 כ-20,000 עולים, נוסף לעולים שהגיעו מתימן עוד קודם לכן. ערב הקמת המדינה, היו כבר בארץ 35,000 יהודים מתימן, כ-40% מכלל בני העדה. מבין כל עדות ישראל, זהו האחוז הגבוה ביותר של עולים לארץ מבין יהודי ארץ המוצא.

3. מפעלי התיישבות עירוניים וכפריים

התיישבות עירונית

רוב העולים העדיפו התיישבות עירונית שעיקר פרנסתה ממסחר ותעשייה, בפרט עולי העליות הרביעית והחמישית. אלו חיזקו יישובים עירוניים קיימים והקימו יישובים עירוניים חדשים. כך, למשל, העיר תל אביב הכפילה את גודלה. נוסף לכך, העולים הקימו יישובים ששילבו בתוכם התיישבות חקלאית ועירונית. למשל, הרצליה (1924) הוקמה

כמושבה, אך כבר בשלב תכנונה נקבע שהיא תתחלק לאזור חקלאי, אזור עירוני, ויהיה בה אפילו אזור שמיועד לקייט. גם הקרן הקיימת השקיעה חלק מכספי קניית הקרקעות בהתיישבות עירונית, מתוך ההבנה כי בתקופה יש להתפתחות ההתיישבות העירונית חשיבות גדולה להתפתחות היישוב וליציבותו.

היחס לתל-אביב בתקופת המנדט

א. "עתידה תל אביב להתפתח ולגדול ולהשתרע לאורך חוף הים ומשני עברי הירקון והייתה לעיר גדולה, עיר יפה, מרכז לכל יצירה עברית בחומר וברוח". [מאיר דיזנגוף]

ב. "עוד ניצחון אחד מראה לנו תל-אביב בשכלולה אחרי עשרים שנות קיומה, וזהו הניצחון היהודי הכללי והעממי, שקראו לו 'המעמד הבינוני'. [...] היהודי הפשוט הזה הקים ויצר יש מאין, עיר גדולה המעסיקה אלפי פועלים ובעלי מלאכה בתעשייה ובמלאכת יד [...] ואנו מתגאים בעירנו זו שנבנתה כולה בידיים עבריות, בהן יהודי ורצון יהודי בלי הבדל מעמד." [מאיר דיזנגוף]

ג. "תל אביב אוכלת ואינה עושה, ומלבד גזוז וחנויות מכולת ומסעדות אין בה כלום". [משה גליקסון]

[בתוך: מעוז עזריהו, תל אביב, העיר האמיתית, 2005, עמ' 39, 43, 42 בהתאמה]

תל-אביב, כיכר דיזנגוף הישנה, 1939

1. הציגו את היתרונות והחסרונות של תל-אביב לפי ציטוטים אלו.
2. אילו מהציטוטים תואמים את עמדת הגוש הפועלי ביחס לצורת ההתיישבות הרצויה, ואילו את עמדת הגוש האזרחי? נמקו את תשובתכם.

התיישבות כפרית

שני סוגי התיישבות כפרית התחדשו בימי העלייה השלישית: הקיבוץ ומושב העובדים.

חלוצים חוזרים מעבודתם אל הקיבוץ, 1935

החלוצים הסוציאליסטיים בני העלייה השלישית פיתחו את **הקבוצה הגדולה (הקיבוץ)**. צורת התיישבות זו היא ייחודית בעולם - הגוי דעות התייחסו אליה בדרך כלל כאוטופיה, כחלום דמיוני, שאינו יכול להתממש. בניגוד לקבוצות של העלייה השנייה (לעיל עמ' 53), הקיבוץ לא הגביל עצמו למספר מצומצם של חברים. הוא ניהל את המשק הקיבוצי בצורה עצמאית וכלכל את עצמו. הקיבוץ ניסה ככל האפשר לשמור על השיתופיות והשוויוניות בין חברי הקבוצה. לא היה רכוש פרטי אלא רכוש משותף בלבד, אמצעי הייצור היו שייכים לכלל, העבודה הייתה מתחלקת בצורה שווה ככל האפשר בין החברים, וכל חבר קיבל חלק שווה מקופת הקיבוץ.

נוסף לכך, התנהל הקיבוץ מבחינות רבות נוספות כמשפחה אחת גדולה, לדוגמה, כל חברי הקיבוץ אכלו ביחד, בחדר האוכל המרכזי. הילדים נלקחו מגיל צעיר מאוד, בעודם בני כמה ימים בלבד, מרשות הוריהם, וטופלו במסגרת משותפת, בבית הילדים, במשך כל היום והלילה. גידול הילדים בדרך זו היה חלק מהאידיאולוגיה השיתופית של חברי הקיבוץ, ונעשה הן על מנת לאפשר לאם לעבוד במשק, ככל שאר חברי הקיבוץ, והן מתוך אמונה שהחברה מסוגלת לחנך את הילד בצורה טובה יותר מהוריו. על פי תפיסה זו, ילד הגדל כ'ילד של הקיבוץ', יהיה קשור לקבוצה הגדולה כולה, יקבל ממנה בצורה שווה ובכך יהיה חלק בלתי נפרד ממנה. תפיסה זו האדירה את החברה, והעמידה את הצרכים של החברה כולה מעל לנטיות האישיות של הפרט.

חדר האוכל שבו סעדו חברי קיבוץ עין חרוד, 1938

ילדי הקיבוץ - החלטת קיבוץ דגניה מ-1919

עניין הטפול בילדים הוא חובה לא רק לאם, אלא חובת כל הנשים וגם הצעירות, כדי שהאמהות תוכלנה להשתתף בכל העבודות עם כל הצעירות יחד. הוצאות הטפול צריכות להיות בלי כל ספק כלליות, מפני שבחיים המשותפים צריכות כל ההוצאות להיות משותפות [...] כל פרטיות מפריעה לעבודה המשותפת.

[בתוך: הנרי ניר, **רק שביל כבשו רגלי**, תשס"ח, עמ' 34-35]

1. על פי המקור, מהי הדרך הנכונה לטפל בילדי הקיבוץ? הציגו לכך שני נימוקים מקטע המקור.
2. בקטע המקור מוצגים שני ערכים המתנגשים זה בזה.
 - א. הציגו והסבירו את הערכים שמעמיד הכותב זה מול זה, וכתבו איזה ערך הוא מעדיף.
 - ב. כתבו איזה ערך אתם מעדיפים, נמקו תשובתכם.
3. שימו לב: את מי רואה הכותב כאחראי באופן טבעי על הטיפול בילדים? מה דעתכם על כך?
4. על פי קטע המקור ועל פי המידע בסעיף, לדעתכם, מהם היתרונות והחסרונות של השיתופיות בקיבוץ? בתשובתכם התייחסו לפחות לשני תחומי שיתופיות בקיבוץ.

צורת התיישבות נוספת, שהתפתחה בימי העלייה השלישית, הייתה **מושב העובדים**. המושב שילב בין שיתופיות לפרטיות: מצד אחד, הייתה שותפות ואחוזה בין החברים, בעיקר במכירת התוצרת ובעזרה הדדית בעת צרה, ומצד שני, החיים התנהלו במסגרת הפרטית של התא המשפחתי ולכל משפחה הייתה חלקה חקלאית פרטית שהיא עיבדה. עיבוד החלקה החקלאית בידי חבר המושב עודדה עבודה יצרנית, פעילה ומקורית - מה שלפעמים קשה להשיג כאשר העבודה מתחלקת שווה בשווה בין כולם, כמו בקיבוץ.

נהלל, צילום אוויר. מושב העובדים הראשון, הוקם בשנת 1921. מאפיין שוויוני של המושב שנותר מאז, הוא עצם הצורה שלו: המושב נהלל תוכנן בצורה מעגלית, באופן שהחלקות התחלקו בצורה שווה בין חברי המושב, ואף המרחק שלהם ממרכז היישוב היה שווה. גם היום ניתן לראות צורה זו בתמונת המושב.

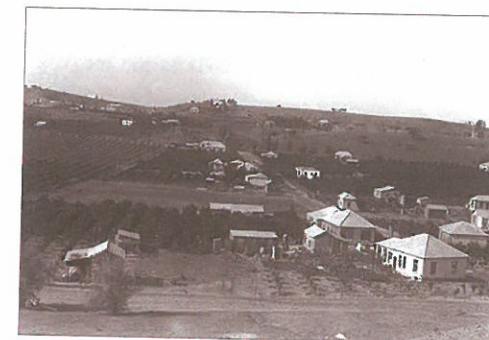
בקרב אלה שתמכו בהתיישבות חקלאית שיתופית היו הדעות חלוקות ביחס למידת השיתופיות הרצויה: היו שהתנגדו לקיבוץ, בטענה שהשיתופיות שבו מוגזמת ולא נותנת מספיק מקום לאדם הפרטי, ותמכו לעומת זאת, במושב העובדים, שאיזן לדעתם בין השיתופיות לפרטיות. רבים אחרים תמכו בקיבוץ מתוך רצון לכונן חברה מתוקנת ושוויונית יותר. למעשה, בתקופת המנדט הוקמו יותר קיבוצים ממושבים.

* היישוב הראשון של ההתיישבות הדתית. נקרא על שם הרב יעקב יצחק ריינס, מייסד המזרחי.

** הוקמה כהמשך של קבוצת רודנס, שעליה למדתם בחלקו הראשון של הסעיף.

בניגוד להתיישבות החקלאית-שיתופית החילונית, רוב המתיישבים הדתיים נטו לסגנון ההתיישבות של מושב העובדים. ולכן נקודות ההתיישבות הראשונות של 'הפועל המזרחי' היו דווקא מושבי עובדים, כמו שדה יעקב (1927)*, כפר הרא"ה (1933) וכפר פינס (1933). הסיבה לכך הייתה משום שמושבי העובדים העניקו יחד עם שותפות עצמאות לפרט ונתן מקום לחיי המשפחה, המרכזיים ביהדות.

עם זאת, מיעוט של המתיישבים הדתיים העדיף את צורת החיים של הקיבוץ. לדעתם, ההתיישבות הקיבוצית הייתה דרך אידיאלית ומתאימה לעולם הערכים התורני, על ידי שהעמידה על נס את ערכי הצדק, הנתינה והשוויון, ודרשה מהאדם שליטה עצמית, וויתור על רצונותיו האישיים ונתינה מעצמו למען הכלל. כך הוקם ארגון **הקיבוץ הדתי**, שהקים רשת של קיבוצים דתיים, כטירת צבי (1937), קבוצת יבנה (1941),** וכפר עציון (1943), הממשיכים במתכונת של קיבוץ מסורתי.

מראה כללי של בני ברק, 1933

הוקמו גם כמה מושבים וקיבוצים חרדיים, אך הם היו מעטים בהשוואה להתיישבות השיתופית הפועלית והדתית. קבוצות חסידים שעלו מפולין הקימו ב-1924 את המושבים כפר חסידים ובני ברק, ו**פועלי אגודת ישראל** הקימה את קיבוץ חפץ חיים (1944).

בני ברק, שהוקמה כמושבה חקלאית דתית, הפכה לעיר החרדית הראשונה. ב-1933 (תרצ"ג) התיישב בה החזון אי"ש (הרב אברהם ישעיה קרליץ), שביסס את מעמדה כמרכז היהדות החרדית.

לסיכום הפרק

המנדט הבריטי בארץ ישראל העניק הזדמנות אדירה לתנופת הציונית. כדי לממש הזדמנות זו, העם היהודי היה צריך להפוך את ארץ ישראל ליהודית ככל האפשר. המטרה הראשית של התנועה הציונית הייתה להגיע למצב שיהיה רוב יהודי בארץ, ולפריסה גאוגרפית רחבה כמה שיותר - ועל ידי כך לתת תוקף רב לאפשרות של הקמת המדינה היהודית. מטרות אלו התממשו באמצעות העלייה וההתיישבות בארץ.

בנושא עלייה והתיישבות היו ביישוב מחלוקות רבות כיצד להגיע למטרות אלו. היו שטענו שיש לאפשר עלייה חופשית של כמה שיותר יהודים, והיו שטענו שיש להעלות רק בעלייה סלקטיבית - עלייה הדרגתית, המעלה תחילה רק את המוכשרים לעשייה הציונית. היו שטענו שיש להקים ערים גדולות ומבוססות, והיו שטענו כי רק בהתיישבות חקלאית עם פריסה רחבה אפשר לבנות את המדינה. גם בעניין ההתיישבות החקלאית השיתופית

היו מחלוקות בין הקיבוץ השוויוני לבין מושב העובדים. מחלוקת זו היא בין חיים של שיתופיות גמורה לבין חיים שיש בהם חירות ועצמאות רבה יותר לפרט. ההתיישבות הדתית התלבטה גם היא בין שתי צורות התיישבות אלו, ובסופו של דבר היא הקימה גם קיבוצים וגם מושבים בהתיישבות גושית.

בפועל, העולים עצמם קבעו במידה רבה את המציאות בשטח: העלייה השלישית הייתה חלוצית, ופיתחה את ההתיישבות החקלאית השיתופית. העלייה הרביעית פיתחה דווקא את הערים והתעשייה. העלייה החמישית שכללה את פיתוח המדע, הטכנולוגיה והתרבות.

בסופו של דבר, הבית הלאומי התבסס בזכות השילוב בין הון פרטי להון לאומי. ולכל אחת מהדעות והעמדות היה ערך בבניין הארץ. בלי החלוצים, בלי העירוניים או בלי האקדמאים - הארץ לא הייתה יכולה להיבנות. לכן, באמצעות שיתוף הפעולה של כל הכוחות השונים בעם, חלום מדינה יהודית בארץ ישראל היה יכול להיפך למציאות.

תאריך הפרק

1910

1918 (תרע"ט) - סוף מלחמת העולם הראשונה

1919 (תרע"ט) - חוזה ורסאי, ראשית העלייה השלישית

1920

1921 (תרפ"א) - יסוד נהלל - מושב העובדים הראשון

1923 (תרפ"ג) - הקמת חברת החשמל

1924 (תרפ"ד) - ראשית העלייה הרביעית

1926 (תרפ"ו) - הקמת תנובה

1932 (תרפ"ט) - ראשית העלייה החמישית והקמת תנועת הנוער הציונית דתית 'בני עקיבא'

1930

1933 (תרצ"ג) - עליית הנאצים לשלטון בגרמניה

1937 (תרצ"ז) - יסוד טירת צבי - הקיבוץ הדתי הראשון

שאלות לסיכום הפרק:

1. מלאו את טבלת ההשוואה בין העליות בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים.

שנים	עלייה שלישית	עלייה רביעית	עלייה חמישית
היקף העלייה			
ארצות מוצא עיקריות			
גורמים עיקריים לעלייה			
אופי העלייה			
תרומה עיקרית לפיתוח הארץ			

2. במה הייתה העלייה בשנים 1919-1939 המשך לעלייה בשנים 1881-1914 (לעיל פרק ראשון) ובמה יש בה חידוש?

3. בראשית הפרק הוצגו מטרות העלייה בתקופת המנדט הבריטי. אילו ממטרות העלייה הושגו לדעתכם? נמקו את תשובתכם על בסיס מה שלמדתם בפרק זה.

4. במה דומה העלייה מארצות האסלאם לעלייה מאירופה בשנים 1919-1939 ובמה היא שונה ממנה?

5. הסבירו אילו ערכים ואילו שיקולים תועלתיים עומדים בבסיס המחלוקת בין אלו שתמכו בעלייה סלקטיבית לבין אלו שתמכו בעלייה חופשית.

6. עיינו במפה בעמוד 150 וענו על השאלות הבאות:

א. באילו מאזורי ארץ ישראל נוצרה התיישבות יהודית צפופה בתקופת המנדט הבריטי, באילו אזורים התיישבות דלילה ובאילו אזורים לא הייתה כלל התיישבות יהודית?

ב. לפי מה שלמדתם בפרק 1 ולפי ידיעותיכם הכלליות, האם תוכלו להסביר מדוע היו אזורים בלי התיישבות יהודית או שיש בהם התיישבות יהודית דלילה?

7. הציגו את צורות ההתיישבות שפותחו בתקופת המנדט הבריטי (עיר, קיבוץ ומושב העובדים) והסבירו את יתרונותיהן וחסרונותיהן של כל אחת מצורות ההתיישבות.

8. איזו צורת התיישבות עדיפה בעיניכם? נמקו את תשובתכם.

9. ההתיישבות החקלאית-שיתופית הדתית העדיפה להתיישב בגושים של כמה יישובים דתיים יחד. הסבירו את היתרונות והחסרונות של ההתיישבות הגושית.

10. לדעתכם, מדוע היה צורך בהתיישבות חקלאית-שיתופית דתית בגושים, בעוד שבעיר התגוררו דתיים וחילוניים יחד?

11. עיינו בטבלה וענו על השאלות:

גידול מספר התושבים על פי שנים							
מספר התושבים היהודים							העיר/היישוב
1900	1914	1922	1931	1939	1945	8.11.1948	
35,000	45,000	33,970	51,222	82,000	97,000	83,984	ירושלים
-	2,000	15,065	45,564	177,000	208,000	248,261	תל אביב
3,000	8,000	4,960	7,209	-	-	-	יפו
1,370	3,000	6,230	15,923	69,000	79,000	97,544	חיפה
3,200	6,000	4,724	5,381	7,000	7,000	5,566	טבריה
6,000	6,000	2,986	2,547	2,000	2,400	2,317	צפת
1,100	1,000	430	135	-	-	-	חברון
-	-	420	550	-	-	62,269	ערים אחרות
818	3,500	3,370	8,768	15,000	18,000	21,589	פתח תקוה
626	1,465	1,564	2,525	7,000	9,000	10,445	ראשון לציון
152	320	684	2,135	6,800	7,700	11,819	חדרה
222	1,100	1,241	3,193	8,500	10,500	12,542	רחובות
-	-	-	975	5,000	11,500	17,281	רמת גן
-	-	-	253	6,000	5,800	11,589	נתניה
3,500	8,000	8,319	28,230	89,300	136,100	101,632	יישובים אחרים
-	-	-	-	-	-	29,840	בתי עולים ולא מסומן
45,988	85,358	83,963	174,610	474,600	592,000	716,678	סך הכל

[מרדכי נאור, ארץ ישראל במאה העשרים: מיישוב למדינה, 1950-1990, עמ' 461]

א. מה ניתן ללמוד מהטבלה על כיוון התפתחות היישוב היהודי העירוני בשנים 1914-1939? בתשובתכם ציינו שלוש דוגמאות.

ב. במה שונה ההתפתחות של טבריה, צפת וחברון מזה של רוב הערים היהודיות האחרות? לאור מה שלמדתם בפרק, האם תוכלו לשער מה גרם לשוני בהתפתחותן?

ג. לאור מה שלמדתם בפרק, כיצד תוכלו להסביר את גידולה של תל-אביב?

ד. שורת 'ישובים אחרים' כוללת את ההתיישבות שאינה עירונית. באילו שנים חלקה של ההתיישבות הלא עירונית היה יותר מ-10% מסך האוכלוסייה היהודית? לאור מה שלמדתם בפרק זה, כיצד ניתן להסביר גידול זה?

12. הציגו את המחלוקות בתנועה הציונית וביישוב היהודי על הדרך הטובה ביותר להרחבת ההתיישבות ועל אופייה הרצוי.

13. העלייה וההתיישבות בשנים 1919-1939 שינו את האופי של היישוב היהודי בארץ ישראל. הציגו שלוש דוגמאות התומכות בטענה זו.

14. כתב המנדט על ארץ ישראל קבע שבארץ ישראל יוקם בית לאומי יהודי. הסבירו באמצעות דוגמאות כיצד העלייה וההתיישבות קידמו את הבית הלאומי היהודי.